

ש. מ. ג. י. נ.

חנה מוסטיגמן

פרוטוקול מישיבה לענייני עלייה ב'

מבוא:

המסמך שלפנינו הוא פרוטוקול של ישיבה של הוועדה הפועל של ההסתדרות. המסמך המקורי נמצא בארכיון העבודה בתיק עליו רשום "פרוטוקול ישיבה - ענייני עלייה ב'".*

הישיבה התקיימה ב-10.4.1939¹. מועד זה מהווה צומת בין התקופה בה אורגנה עלייה ב' על-ידי "החלוץ" וההסתדרות ובסיוע בלתי רשמי של ה"הגנה", לבין הקמתו של המוסד לעלייה ב' וקביעת מושב הנהלתו בפאריס ובלונדון (בישיבה שנערכה בפאריס, בסוף אפריל, ביוזמתו של שאול מאירוב (אביגור)), והעמדתה של ה"הגנה" באופן רשמי לשירות המוסד, בתחילת חודש יולי.²

במהלך הדיון מרחפת באוויר הידיעה כי הספר הלבן, שיגזור גזירה קשה על העלייה, עומד להתפרסם בקרוב, וכי מצבם של יהודי אירופה הולך ומחמיר,³ ועל-כן יש להעריך להגברת ההעפלה ולמיסודה.

חשיבותו של המסמך נובעת מכך שבישיבה זו נקבעו העקרונות עליהם הושתת המוסד לעלייה ב':

● ריכוז ארגון ההעפלה של כל המפלגות והתנועות של "החלוץ" באירופה: חלק מן הדיון נסב על ניסיונם של מפלגות בתוך "החלוץ" - הנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפועל המזרחי - לארגן העפלה נפרדת, ועל ההסכם שהושג איתם, כדי שהדבר לא יישנה.⁴

● חובתם של מארגני עלייה ב' לפעול למען הצלת היהודים בארצות הרייך: גולומב מציין כבר בראשית הישיבה כי זו חובתה של עלייה ב', אך יחד עם זאת הוא מונה את הבעיות הקשות העומדות בדרכה של הגשמת עיקרון זה: הקשיים בהשגת ויזות בארצות המערב, חוסר האפשרות להוציא כספים מארצות הרייך ומחסור במקורות

* ארכיון העבודה, חטיבה VI 208, רשימה 3, תיק 9א' (העתק בפרויקט ההעפלה, ו-148) ו, 25). אני מודה מקרב לב לפרופ' אניטה שפירא, מנהלת הפרויקט הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, על שעודדה אותי לפרסם את המסמך, ולד"ר עירית קינן, בעבר מרכזת הפרויקט, על שאיפשרה לי להקדיש מזמני להכנת האפרט המדעי.

1. ראה הערה מספר 1 למסמך.
2. ראה הערה 59 למסמך.
3. ראה הערה 3 למסמך.
4. ראה דבריהם של גולומב, רמז ודחנשטיין, והערות 8, 9, 14, 41, 55, 56, 58 למסמך.

למימון העלייה.⁵ בסופו של דבר מורים הנתונים כי מכלל 5,000 המעפילים שיצאו מאירופה כולה מינואר 1938 ועד אוגוסט 1939 באמצעות "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' נמנו כ-1270 על יהודי מגרמניה, אוסטריה, וצ'כיה, שהם 23% מכלל המעפילים בתקופה זו.⁶

כמרכן, הועלו בישיבה נושאים שליוו את תולדות ההעפלה במשך שנים רבות:

- התחרות בין ההעפלה המאורגנת על-ידי ההסתדרות ו"החלוץ", לבין ההעפלה המאורגנת על-ידי התנועה הרביזיוניסטית הוא נושא העובר כחוט השני לאורך כל הדיון. מצד אחד מושמעת ביקורת קשה על מדיניות התנועה הדביזיוניסטית; הפומביות בה הם מנהלים את ההעפלה שלהם, דבר המעורר את תשומת לבם של הבריטים, ופוגע לא רק בסיכויים שלהם להמשך הפעולה, אלא גם בסיכויי של "החלוץ"; הרכב המעפילים באוניות המאורגנות על-ידם, שכלל בעקר "סתם יהודים"; המשטר הפאשיסטי שהם מנהיגים בהפלגותיהם, ההפליה שהם נוהגים בין חבריהם לבין מעפילים אחרים, והשימוש שהם עושים בהעפלה כדי לגייס תומכים בתנועתם.⁷ אך יחד עם זאת ברור לכל, וגלומב אף אומר זאת במפורש ברברי הסיכום שלו, שאם ההסתדרות ו"החלוץ" לא יגבירו את היקף ההעפלה המאורגנת על-ידם, יעלה קרנם של הרביזיוניסטים בגולה והם יכבשו מחדש את הרחוב היהודי, בו נמצאה יוקרתם בירידה לאחרונה.

- האם יש להעלות בעלייה ב' רק חלוצים שהוכנו בהכשרות "החלוץ" בפולין לחיי הארץ או יש לכלול בה גם "סתם יהודים"? – כבר בדבריו של אליהו גולומב בראשית הישיבה מתגלה הרילמה שעמדה לפני מארגני עלייה ב' באותם ימים: האם תפקידה של עלייה ב' היא להעלות את ה"חומר האנושי המובחר" – קרי את החלוצים שישבו בהכשרות בעיקר בפולין, או שעליה לפעול כתנועה להצלת היהודים הנמצאים בסכנה בארצותיהם. אברמוביץ, איש פועלי ציון שמאל, מעלה את השאלה ביתר חריפות, וחוזר ומקשה פעמיים במשך הישיבה, האם אין מקום לכלול בעלייה ב' גם "סתם יהודים", או דבריו – "יידן פון א גאנץ יאר". גולומב, בדברי התשובה שלו טוען בין היתר כי רק אנשים מחוסנים יוכלו לעמוד בתלאות ובסבל הכרוכים בהעפלה ובקשיי הקליטה בארץ, ועל כן יש להעדיפם. את מדיניות הרביזיוניסטים, לפיה הם כוללים בהפלגותיהם "סתם יהודים", הוא מסביר כניסיון "לתפוס את ההגה בעם היהודי", וכאמצעי לממן בכספם של יהודים אלה את עליית חבריהם. גם צבי רוזנשטיין, מנהל מרכז העלייה של ההסתדרות, מביע בדיון תמיכה בהעלאת "חומר לעבודה ולהגנה".

- מה יהיה ה"מפתח" לחלוקת המקומות בעלייה ב' בין המפלגות והתנועות השונות? – נושא חלוקת המקומות בעלייה ב' בין הארצות השונות ובין התנועות השונות, שהוא המשך ישיר לוויכוח שהיה קיים בתנועת "החלוץ" על המפתח

5. הרחבה על נושאים אלה ראה בהערות 4, 5, 12 למסמך.

6. ראה ויינר, חנה ורליה עופר, פרשת קלאדונבר-שאכאץ: מסע ההעפלה שלא הושלם, תל-אביב: עם עובד, תשנ"ב 1982 (להלן: ויינר ועופר), עמ' 25-26. לדעת המחברות אחד הגורמים העיקריים שמנע מבצע הצלה גדול ממדים באותה עת היה המחסור באמצעים.

7. על נושאים אלה ראה בין היתר דבריהם של גולומב, רובשוב, וכן הערות 15, 35 למסמך.

לחלוקת הסדטיפיקטים,⁸ מועלה בדיון שלנו על-ידי יעקב חזן ומאיר יערי, אנשי "השומר הצעיר", ועל-ידי משה ארם, איש פועלי-ציון שמאל. הם מתלוננים על קיפוח תנועותיהם, ודורשים להשוות את מפתח חלוקת העולים בעלייה ב' למפתח חלוקת רישיונות העלייה הליגאלית, בפיקוח הוועד הפועל. כמורכב, מוחה חזן על קיפוח "החלוץ" בגליציה לעומת "החלוץ" בפולין במספר חבריו בהעפלה,⁹ ומאיר יערי מציע לקבל החלטה על "שוויון שאד האדצות כמו פולין".

בישיבה מוזכרים בקצרה או אפילו בדמיזה גם נושאים נוספים שהעסיקו את מארגניה של ההעפלה לאורך שנים דבות. גולומב מזכיר בדבריו "קשיים טכניים מצד שכידת אניות", ואת "האפשרויות הטכניות להוריד את האנשים."¹⁰ כמורכב הוא מתייחס למריניות הבדיטית במקרה של תפישת אוניות. יש לזכור כי עד למועד ישיבה זו הצליחו מארגני ההעפלה של "החלוץ" להביא לחופי הארץ קרוב לאלפיים מעפילים בשמונה הפלגות, בלא שאיש מהם נתפס, ובלא שנתגלתה אף ספינה.¹¹ אך גולומב אינו דואה אסון באפשרות כי אוניות אחרות יתפסו, ומעפיליהן יאסרו (כפי שאירע למעפיליהן של כמה ספינות שאודגנו על-ידי הרביזיוניסטים או על-ידי אנשים שהיו קשודים עמם),¹² או אף יגורשו (כפי שאירע במקרה של האונייה "סאנדרו", שנתפסה על-ידי הבריטים וגורשה בחזרה לרומניה, ב- 25.3.1939, על 282 מעפיליה).¹³

נושא תגובת היישוב למריניות בריטניה כלפי העלייה מועלה אף הוא בדיון על-ידי אברמוביץ, המטיח ביקורת על מוסדות היישוב, על כי לבד מהצהרות מילוליות¹⁴ לא עשו דבר כדי להביע את מחאתם על מדיניות זו. למשיביו אין מענה לטענות אלה, מלבד דברי רמוז: "הגיבוננו. היא תופסת ואנו העלינו את האנשים", שכן הדיון שלנו התקיים לפני השביתה בחיפה בסוף אותו חודש.¹⁵

לבסוף, מציין אליהו גולומב בדברי הסיכום שלו, אם כי בדמיזה בלבד, את המהפך שעבר מפעל עלייה ב' מאז חידושו בשנת 1938 - ממפעל המאווגן על-ידי קבוצת חברים שפעלה ללא אישוד רשמי של המוסדות, למפעל הזוכה לתמיכת ההסתדרות, ואף מורה בדבריו כי "גם אני בהתחלה פקפקתי".¹⁶ כמורכב מוסד גולומב מידע מפורט על היקף ההעפלה המאודגנת על-ידי "החלוץ", על-ידי הרביזיוניסטים, ועל-ידי אחרים במהלך השנה שקרמה לישיבה.¹⁷

ח"מ

8. על גלגולי מחלוקת זו, ראה הערה 19 למסמך.
9. ראה הערה 21 למסמך.
10. פירוט על שני נושאים אלה ראה בהערות 10 ו-11 למסמך.
11. ראה הערה 47 למסמך.
12. רשימת האוניות ראה אצל אבנרי, אריה ל., *מָלוּס עד טאודוס: עשור ראשון להעפלה 1934-1944*, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה 1985 (להלן: אבנרי), נספחים.
13. ראה על פרשה זו הערה 7 למסמך.
14. ראה הערות 25 ו-26 למסמך.
15. על השביתה בחיפה ראה: *ספל המעפילים*, בעריכת משה בסוק, ירושלים, תש"ז, עמ' 72-73.
16. ראה דברי גולומב במסמך והערה 51 שם.
17. ראה דברי גולומב, והערות 47, 48, 49, 50 שם.

פרוטוקול מישיבה לענייני עלייה ב¹

(הפרוטוקול מובא ככתבו וכלשונו)

יסודות² פעולתנו היו: ראשית - חומד אנושי מובחר, שנית - עד כמה שאפשר להציל אנשים מארצות הנגועות ביותר (גרמניה, אוסטריה, צ'כיה).³ יש עתה קושי גדול להוציא אנשים דוקא מארצות אלו: ארצות מעבד מציגות קשיים במתן ויזות,⁴ כי חוששים בפני השאדותם של פליטים אלה. על זאת התקשרו [התגברו?] איכשהו, אולם יש קשי שאין עצה נגדו - חוסר אפשרות להוציא כספים.⁵

השיטה הבלתי-מסודרת בה מנהלים הדביזיוניסטים את עבודתם מסכנת גם את פעולתם הם, גם את פעולת אחרים. בהזדמנות שנאלצנו להודיע את אנשיהם מהאניה,⁶ שאלנו אותם - למה הם נוהגים כך. תשובתם - רדכם בגיוס עולים אינה מאפשרת להם פעולה מסודרת. הם אינם בוחרים את העולים, על כן גם אינם יכולים להבטיח סודיות (למעשה, את היוצאים מלוויים מאות אנשים בגלוי ובפומבי). הם גם מתקשרים עם סוכנים שונים, והיו כבר גם מקדים של גניבות. - השיטה בה אחזה עתה הממשלה - להחזיר אניות⁷ - תאמץ בלי ספק פעולה בלתי-מסודרת. בזמן האחרון התקנאו בהם גם מפלגות אחרות, עשו ניסיון של הבאת אניה, שאנו נאלצנו לפדוק ושנתפסה לבסוף.⁸ הצענו להם קודם להצטרף לפעולתנו, אנו נקח את אנשיהם מהכשרה לפי פדופדציה מסויימת, אולם הם לא הסכימו מתוך תקווה שגם הם יתעשרו מזה כדביזיוניסטים.⁹ עתה כנראה לא נשקפת סכנה שהם ימשיכו בזה. נשאר רק דביזיוניסטים, אולם הולך ומתבדר לכולם ששיטת פעולתם היא בלתי-אחראית. השאלה היסודית היא - אם אנו נצליח לפתח את פעולתנו בקנה-מדה ההולם את צרכי הגולה והארץ. היו בזמן האחרון קשיים טכניים, מצד שכירת אניות,¹⁰ אולם יש תקווה שזה חולף. קיימות גם כל האפשרויות הטכניות להודיע את האנשים¹¹ - אם כי לא מן הנמנע שתתפש אניה או שתים. אין בזה אסון, בין אם האניה תוחזר ובין אם האנשים יאסרו. עיקר השאלה היא שאלת הכספים.¹² כל הזמן בכספים מועטים מאוד. פעולתנו נפגשו בסימפטיה רבה בכל הארצות, אף מצד אנשים שלא קיוונו כלל לכך מהם, שלא היה להם כל קשר לציונות. אולי [אולם?] כסף מהסימפטיה אינו יוצא. הפעולה דודשת כספים רבים וצריכה לעלות ביוקר (אם כי הדביזיוניסטים עובדים בסה"כ ב-3 לא"י זול מאתנו - אבל זה עולה לנוסעים בענויים רבים של נסיעה ממושכת). להוציא איש מגרמניה עולה כ-20 לא"י. הכסף צריך להיות מוכן למפעל. - לא אגזים אם אומד שלפי האפשרויות הטכניות אפשר להביא במשך חרש כמה אלפים איש. כמובן, אם יגויס הצי למלחמה בעלייה זו - ישתנה המצב. אבל לפי פעולתה והכנותיה של הממשלה לעתיד הקרוב - אפשר לעבוד. - היו בזמן

האחרון עכובים בלתי-צפויים, אולם יש תקווה שבקרוב נוכל להרחיב את הפעולה, ואם נצליח להרחיבה – תרד שאלת ההתחרות. בכל מקום היו מוכנים להפסיק לעבוד עם רביזיוניסטים אם אנו נתן את האפשרויות. אמנם, ישנו קושי בזה שאנו תמיד נעמוד על בחירת החומר האנושי.

רמו: ¹³ (1) בפולין התרשמתי, שמפלגות אחרות (לא רביזיוניסטיות) רצו בשיתופן במפעל העליה, ואנו לא גילינו נכונות לכך. ¹⁴ הנכון הדבר – בעבר?
 (2) הישנו באור, מרוע כל כך מעט רביזיוניסטים בעליה הנעשית בידיהם? הרי גם כסף יש להם. אולי טועים אנו בהנחה שהם מהוים רק 35% בעליהם? ¹⁵
 (3) הישנן עדויות בדוקות המאשרות את ההתעללות בנוסעים באניות רביזיוניסטיות אחרות? ¹⁶

אברהמוביץ: ¹⁷ היש הערכה כמה אנשים עברו במשך השנה בדרכים אלה? מסופק אם קו בחירת האנשים צריך להיות רק לפי התאמתם לעבודה ולהגנה – צריך להשאיר מקום גם לסתם יהודים.

חזן: ¹⁸ ענין העליה הזו הוא הענין המרכזי והיא תובעת מאתנו שיתוף כל הכוחות – ההסתדרות צריכה לקחת על עצמה, כהסתדרות, את עול הפעולה ולרכז סביבה את כל היתר (מלבד הרביזיוניסטים). לא עשינו את שני הדברים. הדברים נעשו לפי חשבון של אנשים פרטיים, אמנם, אין זה קיפוח של השומר-הצעיר על ידי המפלגה – אלא קיפוח של "השה"צ" וחלק מהמפלגה ע"י חלק מהמפלגה. הדבר נעשה בידי חברי הקיבוץ המאוחד ואנו נמצאנו בחוץ – כמו גורדוניה. ¹⁹ התרוצצנו כל הזמן ולהתחנן שישתפו חלוצים – אין זה פוגע בנו. ישנה שאלה של ארצות – מאין מעלים. והנה – ישנה הגזירה: אפשר לעלות מפולין הקונגרסאית, ²⁰ ואי-אפשר מגליציה. אחרי ויכוחים רבים, הוסכם שח' השומר-הצעיר מגליציה יכולים לעלות ע"ח האחוזים שבפולין (האין היסוד לחשבון הזה – שבגליציה "השה"צ" חזק יותר). הגלגול האחרון – רצו לקבוע לנו בעליה ב' 10% במקום 26% בעליה לגלית. מזכירות הועה"פ הכריעה על אחוז שווה, אולם גם לפני כן חברינו חתמו על הסכם בדבר 10%, בלי זכות ערעור. ²¹

כספים: נמסר, שמחיר העליה בערך 26-27 לירות, חוץ מזה הרי יש תמיכות. חברינו כולם שילמו 27 לירות, ואיפה התמיכות. כשאנו שואלים חברים אחרים, לא מהשה"צ, כמה הם שילמו – אנו שומעים מספרים אחרים. הרגשתנו היא, שעליה זו נעשית על חשבוננו.

לשאלה הכללית: אין כל מפתח אחר לעליה ב' מזה של העליה הליגלית. היקף העליה – במי אנו מעוניינים בה? עליה זו מראש עלולה להיות פרועה, אולם יש בידינו אפשרות לרכז סביבנו את כל חלקי התנועה הציונית ולהציג את הרביזיוניסטים כשוברי מסגרת, כהרפתקנים וכו'. קרנם לא תרד, כל זמן שהם מעלים ארצה הרבה אנשים, אז אי אפשר לומר: רק עליה חלוצית, מה גם שאנו רוצים להביא אלפים לחדש. – איך נעשה זאת? שמעתי שפועלי ציון והתאחדות בפולין דרשו אחוז מסויים בעליה. המרכז בפולין החליט – להקדיש להם כל אניה רביעית, שהם יסדרו אותם ואנו נוריד את האנשים. ²² זהו צעד לפיצול נוסף. לפי מה שאני יודע, אנו אחראים ב-50% על זה שציונים כלליים מנסים לסדר עליה ברשות עצמם, בזה שלא רצו לשתפם בהנהלת המפעל וגם ניהלו ויכוח על אחוזים. ²³

– מוטב היה לו הביאו רביזיוניסטים יותר בית"רים מאשר אותם אנשים שהם מביאים אותם.

סיכום: כדי להפוך את הענין לענין גדול, צריך שהועד הפועל יהיה המכריע בענייני העלייה הזו. העלייה החלוצית לפי המפתח המקובל. שיתוף כל הגורמים סביבנו. אברהמוביץ: אין העלייה יכולה להצטמצם אך ורק בסוג אחד – חלוצים. יש הכרח ולחץ בחו"ל אשר ימצאו דרך אחרת, אם אנחנו לא נספק את הצורך. סוף-סוף אין ספק שהעלאת מספר יותר גדול של אנשים עושה שרות יותר חשוב, כי העלייה ענין של כמות לא פחות מאשר של איכות. צריך לקבוע לא רק מפתח לאלמנטים חלוציים, אלא גם חלק ללא חלוצים – "יידן פון א גאנץ יאר".²⁴

לעלייה ב' יש ערך של הגדלת היקף העלייה. זה גם אמצעי, של מלחמה נגד פוליטיקה של החזקת העלייה. כאשר התוכחנו על דרכי המלחמה רובר שצריך לתת לה אופי של פעולה קונסטרוקטיבית לפנינו עובדות. פעולה מכוונת להחמיר ולהפסיק את העלייה ב'. מה הייתה התגובה שלנו? מה עשינו לקיים את סיסמתנו "לא נכנע"?²⁵ המאמר בדבר²⁶ אינו מספיק. עלינו להציג את עמדתנו שהממשלה תדע שכל אניה שהיא תופסת – יש לזה תגובה בארץ. אפשר להתווכח על אמצעי התגובה, אבל אין ספק בעצם התגובה שצריכה לבוא וזה לא נעשה. עוד מעט וזה יכנס למסלול של דברים מובנים מאליו. היא תופסת ואנו שותקים.

[דוד] ר[מז]: הגיבנו. היא תופסת ואנו העלינו את האנשים.

מ. ארם:²⁷ חשבתי שהשאלה צריכה להתברר רק במזכירות. מכיוון שחזן העמידה – אדבר גם אנכי. חברי חזן במצב יותר מאושר מאשר אנו. עד שרמז לא בא לפולין²⁸ עמדנו לגמרי בפני קיר אטום. בהשתתפותו של רמז הגענו להסכם ידוע, לשתוף.²⁹ והעוסק בזה אינו איש פרטי כלל, זה הח' בן-ר.³⁰ השותפות מוזרה, כי לפ"צ שמאל ניתנה האפשרות לתת אנשים, על אחוזים לא רובר אפילו. האחוז שנקבע הוא לערך 777.³¹ האם אנחנו יכולים להשתתף ב"עסק הפרטי הזה". אני עומד לפעמים נדהם: מהו הגבול שאפשר להגיד שאנו שותפים לענין משותף. אנו גם לא ידענו על המוסד המטפל בזה כאן. לא מצאו לנחון לשתף אותו. כאן שמעתי בראשונה את דברי השוה"צ על ההתלבטויות שלהם עד שהגיעו לשתוף.

ד.ר.: אחרי דברי חזן לא חודש כלל לגבי העתיד. והענין צריך להתרכז על העתיד ולא על העבר. הענין לא אורגן ע"י ההסתדרות³² וקשה לדבר על העבר. ז[למן] ר[ובשוב]:³³ אני הבינתי נכון שעלית אוסטריה וגרמניה לא מסתדרת ע"י העליה ב'.³⁴

א[ליהו] ג[ולומב]: לא.

ז.ר.: חפצתי להציע ש... בגלל חוסר יכולת להוציא כסף להתקשר עם מוסדות עזרה.

א.ג.: סודר.

ז.ר.: לפני כמה ימים הייתי במצב רוחו של רמז בדבר הרזים השורר באניות שהריבז' מביאים.³⁵ חשבתי שלא צריך להחמיר בגלל חשיבות עצם הענין. עד שהגיע לידי כ"כ הרבה חומר. הובררו ויש לנו פרטיכלים של שיחות עם אנשים שונים, שהריבז' מחלקים את העולים לשני סוגים (א) חברים שלהם (ב) גתנים משוללי זכויות והם הנסיון הראשון של שלטון נאצי יהודי במחנה ריכוז יהודי. מעשה של יהודי

שגנב פרוסת לחם. תלו אותו על מוט ונשאר תלוי על מוט 6 שעות. הורידו אותו אחרי שהרימו קול צעקה. המפקד הסדיסט הזה נמצא עכשיו בארץ ויודעים את שמו. הלקו אנשים נוסח דכאו. אני שואל מה לעשות בחומר הזה. האם כדאי להתחיל במלחמה גלויה בצבור. אין חומר לכתיבה כי האנשים בלתי ליגליים, צריך לדון איך למצוא דרך. איזו שהיא אינסטנציה – הועה"ל או הרבנות הראשית – הכרחי לעשות בירור צבורי ולבער הרע. צריך גם להסיר את האיצטלה של גבורה שהם עושים את הדבר.

שאלת אברמ' בדבר סתם יהודים. לו היתה האפשרות ודאי שא[ליהו] לא יתנגד לעלית סתם יידן. נרמה לי, כי מפאת הצורך אני שואל אם אי אפשר להכניס בעלי הון. אינני מבין למה לא לנצל את העלייה ב' להצלת הון יהודי ההולך לטמיון. צ. [בין ר. [וזנטשטיין]:³⁶ אני מקבל את כל מסקנותיו של חזן. אין חולקים עליהם. אינני יכול לקבל את כל דבריו לגבי העבר. הוא הגזים והיה חרצורדי.

ההתחלה נעשתה ע"י הרביז'. בארץ התנגדו לזה,³⁷ קמה התנגדות מצד חברים אחרים שהעיוז והצליחו.³⁸ נכון שורשה התגלתה כגוף איגואיסטי ולא רצתה לשתף ארצות אחרות. אינני מצדיק את זה. מה צריכים היו לעשות בארצות אחרות – להתחיל על אחריותם. זה אני יעצתי לחברים ברומניה והם לא העיוזו. החברים מגליציה לא טענו בשם כל גליציה, אלא תבעו בשם השומה"צ וגורדוניה והוציאו מהכלל את עקיבא. אמרתי להם שאיני יכול לעזור להם בפעולה פרטנית זו. לחזן אני אומר, כי צריך להיות יותר זהירים בזמן שמאשימים. למה לא העלו מبولגריה כי מתקבל הרושם שפסחו על בולגריה מפני שזוהי אחוזתו של השוה"צ. זה לא נכון, כי לא העלו גם מגרמניה. העלו 1,250 איש, מהם, כלומר רוב העלייה מפולין,³⁹ זה צריך לתקן. והשתדלו בכוון זה, ולא הצליחו בגלל אסונות. הטרנספורט הצי"כ⁴⁰ היה מוכן ויום לפני צאתו נכנס היטלד. ולו בא היה הרכב אחר, כי בין העולים מספר הגון של "מכבי הצעיד". ואשר לגבי פולין עצמה לא היה קפוח. הקפוח הוא רק לגבי יתר ארצות. חזן גם מאשים באי איחוד עם יתר המפלגות המזרחי וחלוץ.⁴¹ אני ניהלתי אתם את המו"מ והודעתי להם שיקבלו את האחוז וישותפו בכל, פרט לפעולה הטכנית. תשובתו היתה שדורשים אחוז, יותר גדול – קומפנסציה בעד העבר. על זה עניתי שאם הדבר יתפתח לא נעמוד על האחוז, כי ראיתי שמחפשים תואנה להפודה ורצייתי שלא אנו נגרום לכך. עמדו בכל תוקף על שתופם בפעולה הטכנית התייעצתי עם כמה ח"ח ועל דעת כולם הגענו לגבול הויתורים. הטעות שלהם היתה, כי כל הענין הוא רק בהשגת אניה והשאר יעשה מעצמו.

אין ברצוני להאריך, כי במסקנות המעשיות אין חלוקי דעות, הזכירו כאן את האחוז של 16% שהסכימה ורשה ו-26% שהוסכם עליהם. אני מסכים ש-16% לא מספיק, אבל 26% אחוז מוגזם. עלי להגיד כי במדה שאפשר להפוך את הפעולה לכללית עושים זאת. בס"ה נכנסו קרוב ל-6000 ואנו ארגנו מזה 2000. מספר הרביז' הוא 10%.⁴² אני מודה שעד היום לא הכל היה בסדר. ואני רוצה שהוה"פ יקח את הענין לידינו. זה לא פשוט, אבל צריך למצוא הדרך. פרשת חיל⁴³ לא ידועה לי אבל אני יודע כי כאשר עמדו השאלות לדין דובר שצריך להתאים לאפשרויות הטכניות שאינם ניתנים תמיד לצרכינו. בהתחלה עסקו בזה מספר חברים שעסקו בזה עד ש[...]. העניינים הכספיים בארץ בצורה הכי מסודרת. ברגע שידרש – יוגש דו"ח.

לחומר האנושי בתנאים הנתונים הכרחי ג"כ להעלות חומר לעבודה ולהגנה. אני מסכים להערת זלמן שצריכים לחשוב על אפשרות להעלות בעלי הון. גם לנו יכולים לקרות אסונות, אבל מתוך הנסיון והזהירות שלנו אנו יכולים למנוע יותר מאחרים. אנו יכולים להגיע לאלפים-3000 לחודש אם הענינים יסודרו. הכשלוך של האניה השבוע לא במעט נגרם ע"י חומר האנושי שהיה באניה הזאת.⁴⁴

הסדר צריך להיות - חלוץ והתחשבות גם עם צרכים אחרים. איני יודע את החומר שהזכיר זלמן. בקבוצה העוסקת יש החלטה לפרסם חוברת על פעולת חוגים אחרים בשביל חו"ל.

במדה שהמו"מ עם מפלגות ציוניות יצליח אפשר יהיה לנהל את הפעולה מתוך אחריות וסדר.

צ. רוז: רואה חובה לאמר דברים אחדים אם כי הם מובנים. אני אחד המפקפקים גם כשהענין מצליח. רואה את הקשר העצום כדרך רחבה. הלואי ואתבדה: אני רואה עדיין קשי עצום.

כשבענין הוחל היה האופן מעורפל. אז טרם נסתמו דרכי העליה הלגלית וחששתי שמא העליה החוקית תשלם עבור העליה הזאת.⁴⁵ סכנה זו קיימת במדה ידועה גם עתה.

עד הזמן האחרון היתה התנגדות השלטונות בגבולות שאפשר היה לעמוד בהם. מי יודע אם המצב לא יחמיר.

הראינו עד עתה יכלת עצומה.

הנסיון עלה לנו בהרבה עכשיו היכולת גדלה ויש להתחזק אליה ביתר בטחון. אעפ"י כן אני רואה את הדרך הזאת כדרך עמוסה סכנת עצומות ואינני בטוח אם נוכל לעשותה.

אם עומדים בפני נסיון שמחזירים אניה. יתכן שהאנשים יוכלו לחזור. אינני בטוח שזהו הגבול של אמצעי האדמיניסטרטיבים. משום זה הייתי אומר, כי כולנו הגענו למסקנה שבתנאים הנתונים צריך לעשות מה שניתן לעשות. בנוגע לראית הדבר בעתידו עדיין אין אני משוחזר מכל הפקפוקים שהיו לי בתחילת הדבר. אם נוסף לזה את ההכשלה הפנימית העצומה לבי לא קל. משום כך שתי מסקנות: א) לא להעמיד למשפט את מישהו ב) זהירות מקסימלית בכל מהלך הענין, גם במובן האינסטנציה שתטפל ושמירה מעולה על כל פרטי הפעולה. עוד לא יצאנו מהסכנה של סבוכים חמורים מאד. ואם אחרי כל אלה נעלה עשרות אלפים לשנה ארכין את ראשי בפני הח"ח שטפלו. נעשה זאת ונראה מה תביא הפעולה. עמדת ביטודה לא נשתנתה, כי עדיין לא הגעתי לכלל מסקנה שניתן לנו לעשות הרבה. הגעתי למסקנה שהרבה מכשולים הוסרו. אין לנו הרבה ברירות, המצב המעיק עלינו מכריח לעשות מה שאפשר.

מ. יערי:⁴⁶ מציע:

א) הועה"פ יחליט על ריכוז ושיתוף בארץ ובחו"ל באותו האופן שב"החלוץ".

ב) מפתח לסדר העליה הוא כמו בהחלוץ

ג) יש לדאוג לשוין שאר הארצות כמו בפולין

ד) שוין אינציאטיבה בגלגלים אחרים. זהירות טוב, פרובלימות ישנן, אבל אפשר

גם בנמלים אחרים.

(ה) עזרה שזה לזרמים אחרים בהסתדרות.

אם לא נגיע להסכם נצטרך אנחנו השוה"צ לעשות בעצמנו, ולבסוף הערה אחת. ישנן עוד מעיזים לאינציאט. פרטית ישנה גם אצל אחרים.

א.ג.: אחזור על המספרים.

העליות במשך קצת פחות משנה - לערך 5000 איש (קצת פחות) מזה. צריך להבדיל בין אלה שירצו [שירדו] בערך 3000, אורגנו על ידינו⁴⁷ 2000, ע"י רביז'. אורגנו 3000⁴⁸ ע"י מחלקות אחרות 400⁴⁹, 200 נתפסו, יתרם ירדו. פרטיים ארגנו 270 איש ונתפסו.⁵⁰

הבאים: על ידינו 2000 ח"ח שלנו, ע"י רביז' 400-450 שלהם. על ידם נכנסו שונים 1500 שנצטרפו להסתדרות.

בהורדה אנחנו 2500 מתוך 6000, מתוך ה-6000 3000-3400 בערך שלנו. בנוגע לעבר. רמז דיבר על פקפוקיו שהיו לו. אני ויתר חברי לא נגשנו לדבר בקלות, גם אני בהתחלה פקפקתי.⁵¹ קב' חברים, על יסוד זה ששום אינסטנציה לא אסרה ולא אישרה, יצאה לפעולה. קבוצת חברים כאן הסכימה לעזור לפעולה כאן,⁵² מבלי להתעכב בפעולה בחו"ל. לאט לאט נכנסנו לעובי הקורה. מה שפולין תפסה את החלק הגדול זהו מכמה סיבות, רק מדינה אחת עוזרת בלב שלם - פולין.⁵³ במדינות אחרות קשיים גדולים. למרות היחס הטוב שיש בפולין לריבוי אנו מקבלים עזרה רבה. ברומניה רק בזמן האחרון, קצת הצלחה.⁵⁴ ענין הנמלים לא יכול להיות מוכרע ע"י החלטה. זהו הענין הכי עדין בכל הפעולה מה זה ענין להחלטות. אין ברצוני להכנס בויכוח על העבר. מהרגע שנכנסנו לענין הצענו את כל ההצעות שהציע חזן. יש רק הבדלי דעות ביני ובין חזן, יערי, ארם. יש הבדל בין יחסים עם מפלגות אחרות לבין בחירת החומר האנושי. לא רק שאני איני מעלה על הדעת עזרה למפלגות שלנו שיעלו פעולה נפרדת. כל עזרה כזאת תביא רק לכשלון גם שלנו. אני רציתי לעזור לאינצ. פרטית ז.א. להציל את היהודי[ם] שנמצאים באניה. וחוששני שנכשלת.⁵⁵ איני מעלה על הדעת שנתקשר עם מי שיארגן פעולה ספרטית. דרך אחת - ריכוז ואיחוד. כל הפרינציפים שמנו יערי וחזן נכונים. לא אגיד שלא באשמת מי שהוא לא נכנסו פוע"צ שמאל למפתח הלגלי של החלוץ. ואם הם כעת נכנסו להחלוץ אפשר לתקן את הדבר.

יש להבדיל בין סוג אחד של ארצות לבין הארצות הטוטליטדיות. בארצות כמו פולין קיים החלוץ והכשרה. לגבי ארצות אלה צריך קיר [קודם כל] להעלות את הח"ח הנמצאים בהכשרה. על זה אפשר לבוא לידי הסכם עם יתר המפלגות הציוניות. היתה הצעת הסכם והיו חילוקי דעות. ההצעה היתה - שיתוף כל המפלגות והחומר האנושי של כל המפלגות יוקח מהחלוץ והכשרה. אנשי המפלגות דרשו שתנתן האפשרות גם למפלגות מחוץ להחלוץ, להעלות אנשים לזה התנגדו לגבי ארצות מזרח אירופה. אם יש יוצאים מהכלל גרזן. פוע"צ-צ.ס. טענו שיש להם נוער שלא יכלו מסיבות שונות לקחת לקיבוצי הכשרה, אבל הם עובדים. הסכמנו לקבוע לסוג זה אחוז מסויים. הצעתי להעביר את השאלה לועה"פ. עכשיו המצב שהמפלגות ציוני א' וב' והמזרחי הסכימו למה שהצענו להם. קודם התנגדו לזה התנגדות מוחלטת. הצענו קודם פשרה - לתת להם עזרה שזה, בתנאי שהארגון הטכני יהיה

שלנו. הכשלון מתחיל תמיד משם. והם לא התיעצו עם הטכניקער שלנו וסדרו את הענין באופן גרוע.⁵⁶

עד כמה שידוע יש אפשרות לעבודה במשך החדשים הקרובים. נתגלתה אמנם יכולת, אבל גם חוסר יכולת. יכלנו להעלות פי כמה ממה שהעלינו. דברים מסוג זה אין לעשות בלי העזה. אנשינו יותר מדי משקיים. זה צריך לתקן.

אם נעבוד כהוגן כל השאלות שהציגו חזן יערי לא תעמרנה, את אנשי החלוצי יש אפשרות להעלות כולם. בזה צריך להתרכז. עכשיו אפשר יהיה להעלות גם מארצות אחרות. אין אני בקי במצב בגליציות וברומניה. שמעתי על הסכמים עם אחרים.

לשאלה למה מעטו הריכוזי הסבות שתיים: א) כספית. את חבריהם מעלים בלי כסף ע"ח אחרים ב) פוליטית. היה זמן שבנו את תאוריה תפיסת השלטון ע"י האנשים הטורריסטים. אלה נפסקו לרגל ההסכם שלא יצא לפועל.⁵⁷ כבר אז חפשו דרכים אחרות כמה לתפוס את ההגה בעם היהודי וריכוזו את כל האפרט בעלייה. בזה רצו לתפוס את לב העם. מפני זה היו מעוניינים להעלות דווקא סתם יהודים. בזה הצליחו בכמה ארצות. ובאו בקשרים עם הקהלות. הם היו מעוניינים להיות הסוכנות להעלאת יהודים.

בנוגע למשטר באניות אין להוסיף על המסופר. עם האנשים מרברים על השמאל ומעמידים אותו לשמצה ורק הם היחידים הרואגים לעליה.

הדרך שהציע זו. מסוכנת, גם בטרנספורט שלנו היו אנשים לא בגיל צעיר. יש לעתים סבות המצדיקות את זה. אבל, הכלל הוא שצריכים להיות אנשים מחוסנים. אין זו דרך לבעלי הון ולא לסתם יהודים. לנסיעה כזו צריכים ללכת רק אנשים מחוסנים ולא ידוע אם תמיד נוכל להוריד על חופי הארץ. אם אמרתי לעבודה ולהגנה התכוונתי לא רק לחומר אנושי זה שנחנך בארץ, אלא אין לרעת איזה מחסורים יצטרכו האנשים לסבול. וגם שאלת קליטת העליה אינה כ"כ קלה. ואם נביא סתם יהודים לא נמנע ממקרים של הלשנה. גם בעליה לגלית צריכים להתרכז באלמנטים אלה, ביחוד בעלייה ב'.

הוסכם שיהיה ועד משותף לפיקוח בסמכויותיו (1) לפקח על האחוזים שנקבעו (2) לקבוע את הארצות (3) ערעורים (4) פקוח ובקורת כספית. הטכניקה לא תכנס לוועד המשותף. העוסקים יתנגדו לזה בכל תוקף שנקבע הטיפול בטכניקה לפי פרופורציה לא תהיה כל התנגדות לשתף אנשים מוכשרים אשר יוצעו.⁵⁸

אני מסכים שאין להשוה"צ אנשים בעבודה ואם יוצעו אנשים מתאימים שותפו והייתי רוצה בזה. אבל לא לפי פרופורציה ולא לפי קביעת השוה"צ לפעולה זו נחוצה הכשרה מסוימת והכנה מסוימת.

לא ביקרתי חשבונות אבל עד כמה שעסקתי בשאלה זו אני חושב שדברי חזן בדבר לקיחת כסף מח' השוה"צ בפולין אינם נכונים. מאף אחד לא לקחו יותר מ-18 לא"י. אם חזן מודיע שידוע לו שהיו מקרים שלקחו יותר - צריך לברוק.

להבא. הועה"פ לא צריך לדון. אינסטנצה מקבילה אשר תורכב ע"י המזכירות. זו תתחלק לשני גופים: א) מ-7-10 אנשים שיהיה כעין הועה"פ (וב) מזכירות לטיפול יום יומי. את שני המוסדות תרכיב המזכירות.⁵⁹

מה שאמרתי שהפרסטיז' של הרביז' יורד אמרתי לא מהרהורי לבי, אלא על יסוד עובדות. באוסטריה קודם שלטו ועכשיו הוצאו. בארצות ריכוז הפליטים שלטו קודם

ועכשיו הוצאו.⁶⁰ כל הפרטים ידועים בתור"ל וזה הביא להורדת הפרסטיזה שלהם. ואם נעבוד לאט הפרסטיזה שלהם תעלה. הכרתי לעבוד בהיקף יותר גדול.
ד.ר.: מציע סיכום:

- 1) מאשרים מגמת הריכוז והאיחוד
- 2) מקבלים קוי ההסכם עם המפלגות הציוניות על הועד המפקח המשותף
- 3) תורכב ועדה עליונה
- 4) הקו הכללי - ב' רוגמת א' ביחס למפתח החלוצי
- 5) אם יוצעו לנו דברים בענייני אמצעים
- 6) על צורות פרסום תחליט הועדה.

הערות

1. בפרוטוקול השיבה לא מצויין התאריך בו היא התקיימה. על אף עובדה זו, נוכל לקבוע כי השיבה התקיימה ב-10 באפריל 1939, זאת בעזרת מספר "נקודות עוגן" מתוך המסמך עצמו וממסמכים נוספים: רמז מזכיר בדבריו את "הטרנספורט הצ'כי [ש] היה מוכן ויום לפני צאתו נכנס היטלר". פלישת היטלר לצ'כיה הייתה ב-15.3.1939. הטרנספורט בו מדובר יצא בסופו של דבר לדרך באונייה "קולורדו" ב-15.4.1939. מכאן עלה שהשיבה התקיימה בין ה-15.3.1939 ל-15.4.1939.
דבריו של אליהו גולומב על אונייה של "מפלגות אחרות" - שהיא האונייה "אסימי" ותפיסתה [ראה להלן הערה 8] מסייעים לנו לדייק יותר בקביעת התאריך. האונייה "אסימי" נתפסה על-ידי הבריטים בליל ה-9.4.1939. מכאן, שהשיבה התקיימה בין ה-10-15.4.1939. מידע מדויק יותר על מועד השיבה מצוי ביומניו של דודקה נמרי. ביום ה-12.4.1939 כתב נמרי ביומנו, בהתייחס אל ה-10.4.1939: "בשבת התקיימה ישיבה נוספת אצל בן-גוריון. רנו באותם הדברים. הוחלט שמזכירות הועד-הפועל תמנה ועדה לטיפול בענין העלייה". נמרי ממשיך ומדווח על ההסכם עם הציונים הכלליים והמזרחי, עליו דווח בישיבה שלפנינו. אמנם ה-10.4.1939 היה יום שני, ולא שבת, אך היה זה יום חג - שביעי של פסח - ונמרי כנראה התבלבל. [יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 342/14].
2. הרובר הראשון בישיבה הוא אליהו גולומב: יליד רוסיה הלבנה (1893), עלה לארץ בשנת 1909. היה מראשוני ה"הגנה", שרת בגרד העברי במלחמת העולם הראשונה, ונמנה על ראשוני מפלגת "אחדות העבודה" וממנהיגיה. היה ציר באסיפת הנבחרים הראשונה (1920-1925), השלישית (1931-1944) והרביעית (1944-1945), חבר הוועד הלאומי (1931-1944), וחבר הנהלתו (1940-1945). היה מיוזמי "וועד ההגנה" של ההסתדרות, 1921, ואחד משלושת נציגי השמאל במפקדה הארצית הפאריטטית של ה"הגנה", מ-1931. מיוזמי פלוגת השדה (פו"ש) וממקימי הפלמ"ח. נבחר בקתגרס הציוני העשרים (1937) לאחד מממלאי מקום חברי הוועד-הפועל הציוני, ולאחד מסגני באי כוח ההסתדרות הציונית כמועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה.
3. ה"אגלוס" - סיפוח אוסטריה לגרמניה הנאצית - הוכרז ב-13.3.1938, ושנה לאחר מכן, ב-15.3.1939, פלשו צבאות היטלר לצ'כיה. המרינות הנאצית כלפי היהודים בארצות אלו - שכונו ארצות הרייך - הייתה מדיניות של הגירה כפויה, פעילות אלימה מתוכננת מטעם השלטונות וגם שלא מטעמם, שלילת זכויות היהודים, החרמת בתים ועסקים, פיטורים ממקומות עבודה כמגזר הממשלתי והפרטי, חובה לרשום נכסים והקפאת חשבונות הבנק, סגירת אוניברסיטאות וכתיסוף בפני תלמידים יהודים, עריכת מאסרים המוניים וכליאתם של יהודים רבים במחנות הריכוז, חילול ספדי תורה וכלי קודש והצתת בתי-כנסת. משה אורובך (אגמי), שליח "החלוץ" בווינה מאוקטובר 1938, תיאר את חומרת המצב בווינה, תיאור שהיה נכון גם לגבי יתר ארצות הרייך: "מה שלא מוטל כבר בספק, שהזמן המקסימלי שנוכל לעשות

משהו בווינה מוגבל לשנה, שנה וחצי. במשך הזמן הזה, אם לא יותר מהר, תחולת הקהילה היהודית בווינה. [משה אורבך אל מזכירות הקיבוץ המאוחד, 15.11.1938, ארכיון הקה"מ, חט' 2 חר"ל, 49-10, מצוטט אצל וינר ועופר, עמ' 22; על מצב היהודים ותנועת "החלוץ" בגרמניה ובאוסטריה, ראה שם, עמ' 19-29; רות זריז, הצלת יהודים מגרמניה באמצעות הגירה: נובמבר 1938-1945, חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", ירושלים, תשמ"ו (להלן: זריז, דוקטוראט), עמ' 6-18; אריה אבנרי, עמ' 60 ואילך]. בתקופה מינואר 1938 ועד אוגוסט 1939 יצאו מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה באמצעות "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' כ-1270 יהודים, שהיוו 23% מכלל המעפילים בתקופה זו. [ראה וינר ועופר, עמ' 25-26; זריז, דוקטוראט, עמ' 81].

4. בתחילת אותה שנה נכשלו ניסיונותיהם של מארגני עלייה ב' להשיג ויזות מעבר דרך צרפת ליהודי הרייך. ויזות מעבר יוגוסלביות שהושגו עבורם בוטלו לפני שעלה בידי המארגנים לנצלם, וכן נכשל ניסיון להשיג ויזות מעבר דרך רומניה ליהודי הרייך. בינואר 1939 הוחלט, בפגישה שנערכה בברלין ביחמתו של אליהו גולומב, ואשר בה השתתפו יהודה בראגינסקי, משה אגמי, פינז גינזבורג ואריה שינדלמן, להקצות את ההפלגה הבאה (השלישית) של ספינת המעפילים של "החלוץ" - "אטראטו" - לחלוצים מאוסטריה ומגרמניה. על-פי התוכנית אמורים היו החלוצים מגרמניה לבוא לצרפת, משם תפליג האנייה. אך צרפת הערימה קשיים במתן אשרות מעבר, מתוך חשש כי הפליטים ישתקעו בה. אליהו גולומב ביקש את עזרתו של ישראל אפרויקין, סוציאליסט יהודי בפאריס, שעמד בראש חברת אוניות, ואשר הסכים לצייד את החלוצים באשרות מעבר לצרפת, אם יהיו בידיהם אשרות כניסה למדינה דרום אמריקאית כלשהי. קונסול פנמה הסכים להנפיק אשרות אלה, תמורת תשלום, כמובן. לשם הטבעת האשרות היו צריכים דרכוניהם של העולים להגיע לפאריס. הדרכונים אמנם הועברו, אך הם נפלו בידי המשטרה הצרפתית, וכאשר הגיעה "אטראטו" למארסיי, קשרה זו בין שני העניינים, ולא נותרה ברירה אלא לסלק את האונייה במהירות מן המקום, ולהפליג לאיטליה, שם עלו עליה חלוצים מפולין, במקומם של החלוצים מגרמניה, שלהם נועדה ההפלגה. [ראה: רייז, אליהו גולומב בישיבה מיום 23.2.1939, את"ה 14/343; בראגינסקי, עמ' 144-148; אבנרי, עמ' 72-74].

בתחילת 1939 השיגו פעילי "החלוץ" בווינה (משה אגמי, וילי ריטר ואהוד אבריאל) 20,000 אשרות מעבר יוגוסלבויות ליהודי גרמניה, אוסטריה וצ'כיה. אך רק חלק קטן מהן נוצלו. 378 מעפילים מגרמניה ומאוסטריה, יצאו מטושק באונייה "קולורדו" והועברו ממנה ל"אטראטו" ר", במרץ 1939. העולים מגרמניה הועברו באישור ובעזרת השלטונות הגרמניים לאוסטריה, ומשם ליוגוסלביה. אשרות המעבר ליוגוסלביה (שיערם הסופי היה מקסימום, כביכול) התקבלו באמצעות אנשי הממשל הגרמני, בתנאי שאונייה תחכה להם שם ותקח אותם לדרום. [אבנרי, עמ' 74-78]. אשרות נוספות נוצלו על-ידי מעפילים מצ'כוסלובקיה שהפליגו ב"אטראטו ה" בשילוב עם "קולורדו", באפריל 1939. [על פרשה זו, ראה הערה 40 להלן, וכן אבנרי עמ' 81-86].

אך דבר יציאת המעפילים דרך יוגוסלביה פורסם באשמת רב החובל, ובעקבות לחץ בריטי בוטלו האשרות הגותרות.

ניסיון להשיג אשרות מעבר לעולי גרמניה, אוסטריה וצ'כיה דרך רומניה לא נשא פרי. על-כן הפליגו ב"אטראטו ז" שנועדה להעלות גם יהודים מארצות אלו, יהודים מרומניה וחלוצים מפולין, שיכלו לעבור דרך רומניה. [ראה הערה 54 להלן].

5. רכושם של כ-530,000 היהודים שחיו בגרמניה בעת עליית הנאצים לשלטון היה שווה כ-12 מיליארד מארק. רכוש זה הוקפא ועל היהודים נאסר להוציא כספים מגרמניה. רק מהגרים יכלו להוציא את הסכום הדרוש לקבלת רשיונות הגירה, בניכוי של 10%. עולים לארץ-ישראל יכלו להוציא 1,000 ל"ש ללא ניכוי. לצורך הצלת רכוש יהודי חתמה ההסתדרות הציונית באוגוסט 1933 על הסכם "ההעברה" עם שלטונות גרמניה. לפי ההסכם הוצא מגרמניה בשנים 1933-1938 הון יהודי בסך כ-12 מיליון ל"ש בצורת סחורות. לאחר ועידת אוריאן (1938) בא הקץ להסכם, ולא ניתן עוד להציל רכוש יהודי מגרמניה. [ברלס, חיים, הצלה כימי שואה, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 14-16]. חלק מכספי "ההעברה" הועבר לשימוש עלייה ב'.

[אבנרי, עמ' 109].

6. מדובר על עזרה שהושיטו דודקה נמרי וחבריו בהורדת 350 מעפילים מן האונייה "קטינא", ב-8.2.1939, בה נתקלו ליד כפר ריתקין, כאשר המתינו ל"אסימי". [יומן חפשי (דודקה נמרי), 8.4.1939, את"ה 14/342].
7. האונייה "סאנדרו", שהגיעה ב-22.3.1939 מרומניה, ובה 282 מעפילים, נתפסה על-ידי הבריטים וגורשה בחזרה לרומניה, ב-25.3.1939. הנציב העליון חשש כי השארותם של המעפילים בארץ תהווה "תקדים מסוכן". כמרקן, ביקשו הבריטים בדרך זו לחוץ על ממשלת רומניה שתגביר את הפיקוח על הפלגת אוניות מגמליה, כדי למנוע יציאתם של מהגרים שאין ברשותם תעודות מסע תקפות. סאנדרו הגיעה לקונסטנצה ב-1.4.1939, הנוסעים ירדו ממנה וקיבלו את כספם בחזרה. [ראה מברק מאת הנציב העליון בארץ-ישראל אל שר המושבות, 22.4.1939, PRO, FO 371/24088, (העתק בפרוייקט ההעפלה, 22.1-72 ב'); מברק מאת משרד החוץ הבריטי אל נציג בריטניה בבוקרשט, סיר ר. הואר, 25.3.1939, שם, (העתק בפרוייקט ההעפלה, 22.1-70 ב'); מברק מאת סיר ר. הואר אל משרד החוץ הבריטי, 3.4.1939, שם (העתק בפרוייקט ההעפלה, 22.1-86 ב')].
8. הכוונה לאונייה "אסימי", שאורגנה בפולין על-ידי הנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפעל המזרחי. דודקה נמרי סייע בהורדת המעפילים, לפי הוראה שקיבל מאליהו גולומב. 100 מעפילים הורדו בליל ה-7.4.1939. ההורדה נמשכה בליל ה-9.4.1939, אך לאחר הורדת 110 מעפילים, נתפסה האונייה על-ידי הבריטים, כשעשרה אנשי ים מתולית ההורדה על סיפונה, והובלה לחיפה. וכשבועיים לאחר מכן, ב-23.4.1939 - גורשה "אסימי" מחופי הארץ. ה"אסימי" חזרה ליוון, ומשם הפליגה שוב לארץ-ישראל ב-1.6.1939. ב-6.6.1939 הועברו המעפילים לסירת מפרש, כדי להורידם בחוף הרצל, אך בשל קלקול בסירה היא נתפסה והעולים נעצרו. לבסוף שוחררו מעפילי "אסימי", לאחר שממשלת המנדט נכתה את הסרטיפיקטים שהוענקו להם מן המכסה הכללית. [ראה: סת"ה, שם, עמ' 1043 ואילך; בראגינסקי, יהודה, עם זותני אל חוף, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה 1965 (להלן: בראגינסקי), עמ' 201; כהן, יוחנן, הנוער הציוני: צמיחתה של תנועה, ספר ראשון - עד מלחמת העולם השנייה, תל-אביב: משואה, תשל"ז (להלן: יוחנן כהן), עמ' 313-319; עדות דב מגן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 330, 333; יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342].
9. לפי גירסתם של הנוער הציוני והפעל המזרחי, היה זה "החלוץ" שלא הסכים לשתף את הנוער הציוני בהעפלה המאורגנת על-ידו. [ראה: מכתב משה קולודני, שביקר בפולין, לצבי הרמן, 6.8.1938, מצוטט ביוחנן כהן, עמ' 312]. גם דוד רמז התרשם בביקורו בפולין, כי "החלוץ" היה זה שלא רצה בשיתוף. [ראה דברי רמז, להלן, עמ' 2 במסמך].
10. בעקבות פגישה שזומנה על-ידי אליהו גולומב בברלין בינואר 1939, בהשתתפות יהודה בראגינסקי, משה אגמי, פינו גינזבורג ואריה שינדלמן, ואשר בה החלט, בין היתר, כי חלוצי גרמניה ואוסטריה יעלו בהפלגה הבאה, החלו שליחי עלייה ב' באירופה לחפש אוניות נוספות כדי להרחיב את ממדי ההעפלה - אך ניסיונותיהם עלו בתוהו. בראגינסקי ניסה לחכור במארטיי שלוש אוניות משא, אך התברר כי לשלטונות צרפת ק"טריונים חמורים למתן היתר להסעת אנשים, וההצעה ירדה מן הפרק. גם ניסיונו של זאב לשיגר להגיע להסכם עם בעל אוניות יוגוסלבי על חכירת אונייה, נסתיים בלא כלום, וכאשר מצא האיש אונייה מתאימה, לא נמצא בידי השליחים הכסף הנחוץ לשלם בעדה. ניסיונו של אליהו גולומב למצוא אונייה באמצעות אמפירוקוס ("יווני גדול"), נכשל משבעל האונייה שמע כי מדובר בעלייה בלתי ליגאלית. ניסיון לחכירת האונייה "אלי", שהוצעה לבראגינסקי ואגמי ברינה על-ידי ארמג' בשם לאזאר, בתיווכו של ברטולד שטורפר (יהודי מתבולל שמונה על-ידי אייכמן לטפל בהגירת היהודים), נסתיים גם הוא בלא כלום, בשל הסעיף בחוזה המוצע, לפיו לא תתקרב האונייה למים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל. [אבנרי, עמ' 72-73]. בראגינסקי מספר בזיכרונותיו על ניסיונות אלה ואחרים להשגת אוניות בתקופה זו, שלא נשאו פרי. [בראגינסקי, עמ' 121-129, 183-194].
11. בראגינסקי בספרו מציין כי הורדת המעפילים בחופי הארץ הייתה מראשיתה באחריותו של

ישראל גלילי, מנציגי האגף הפועלי כ"הגנה". בתקופה הראשונה, בה נמנע גם הצד הפועלי כ"הגנה" מלסמוך ידו על עלייה ב', וגם אליהו גולומב, ששימש כראש הנציגות הפועלית, נתון היה לתנודות בלתי פוסקות בייחסו להעפלה, פעל גלילי במחתרת בתוך מחתרת. הוא גייס את פעילי ההורדה מתוך פועלי נמל תל-אביב, ללא ידיעת חבריו כ"הגנה". [בראגינסקי, עמ' 208-209].

דודקה נמרי, פעיל בהורדה מראשיתה, וראש ארגון ההורדה מהקמתו ב-1938 וכמשך כעשר שנים, מספר בעדותו על פעולות ההורדה הראשונות, בהן השתתפו עובדי הסירות של נמל תל-אביב. בהעדר קשר עם האונייה, המתינו פעילי ההורדה לספינה הראשונה (פוסידון א') שלושה ימים בחוף מצפה הים, מול אביחיל, שנבחרו עליהם לאחר שנבדק ונמצא נוח לגישה עם סירות. נקבעו סימנים לזיהוי המקום ולמתן הוראות ואחריות סכנה לאונייה המתקרבת, על-ידי צורת תליית פנסי רוח על קיר בית בן שתי קומות שהשקיף לים. במקביל, נאסף מידע אודות תנועת סירות משטרת התופים הכריטית. משנתברר כי הסירות מפליגות מנמל חיפה בשעה 18:00-19:00 לפנות ערב, ולפי החישוב אמורות היו להגיע למצפה הים בסביבות 23:00-24:00 בלילה, נקבעה שעת ההורדה כהתאם. המעפילים הובלו לאחר ירידתם בחוף כרגל לפרדסים הקרובים, ומשם פוזרו במכוניות בין משקי עמק חפר. [עדות דודקה נמרי, את"ה 3029 א' (העתק בפרוייקט ההעפלה, עדויות כללי 159), עדות ברצ'יק (רב מגן), את"ה 14/735; עדות רב מגן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 330].

באונייה השנייה, באפריל 1938 (ארטמיסיה א'), ובשלישית, בחודש מאי (פוסידון ב') נעזר ארגון ההורדה בקשר, בינתיים רק מן הארץ אל ספינת המעפילים. מחלקת הקשר של ה"הגנה" קבעה מספר תקליטים, שלכל אחד מהם ניתנה משמעות מיוחדת - פעולה, דחיה או סכנה - ואשר נקלטו באונייה. הודעה על דבר יציאת האונייה מאירופה והערכה אודות מועד הגעתה לחופי הארץ נשלחה לארץ במברק מוצפן בדואר רגיל. את השמירה בחוף ארגנו מפקדי הגפות, שהשחמשו בחברי ה"הגנה" כנפתם וכנשק שכרשותם. פלוגות הצלה קבלו את הסירות, בהן חתרו ימאים חברי ה"הגנה", בהתקרבתם לחוף, שלא תתהפכנה. עם הגברת עלייה ב', מציין נמרי, שוכלל מנגנון הקשר באוניות. הקשר הוקם יומיים לאחר שהאוניות עזבו את חופי אירופה, ואז הועבר הפיקוד על האוניות למטה בארץ. [עדות דודקה נמרי, שם שם].

החל מיולי 1938, עם הפלגת ארטמיסיה ב', הוחל בשימוש בתקשורת אלחוטית הן באונייה והן על החוף. [ראה אבנרי, עמ' 49].

על מבצעי ההורדה של ספינות המעפילים בתקופה שבין ינואר 1938 לאפריל 1939, ראה שם, עמ' 41-42, 45, 46, 49, 58-59, 60, 77, 85, וכן יומן חפשי (דודקה נמרי), את"ה 14/342; על הכעיות השונות שהיו כרוכות בארגון ההורדה, כגון כעיות תקציביות, כעיות קשר, סוג הסירות באוניות ומספרן, גיוס והכשרת אנשי ים ואלחוטאים, וכי' ראה בראגינסקי, עמ' 208-213].

12. במסמך מיום 20.10.1939, שכותרתו "תוכנית לפעולה קרובה", מפורטות הוצאות העלאתם של מעפילים מארצות שונות, כשההוצאה נעה בין 20 לא"י ל-25 לא"י לאיש. העלות של 25 לא"י נקבעה כשחלוקת ההוצאות היא: כ-6 לא"י עבור הנסיעה בנהר, והיתר (19 לא"י) - "ההוצאות מהנמל, כלכלה והורדה". עלותו של מעפיל דרך איטליה, שנקבעה על סמך ניסיונות קודמים, הועמדה על 20 ל"י. מחיר ההורדה מחושב לפי 1.25 לא"י למעפיל. במסמך זה מפורטים גם המקורות הכספיים שבאמצעותם מומנו ההפלגות. מקורות אלה כללו מוסדות עזרה, תרומות מיוחדות מקהילת וינה, מוועד הקהילות בשווייץ, מוועד העזרה באיטליה, ואחרים, וכן מ"קופח לונדון", ומן "הטרנספר הסלובקי" ו"הטרנספר הצ'כי". הערה במסמך מציינת כי "לפי ההסכם בגנף הועמדו לרשות העלייה, מהטרנספר הצ'כי, 43000 ל"י". [ארכיון אישי של יהודה בראגינסקי, ארכיון הקבה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 9, חיק' 1 (העתק בפרוייקט ההעפלה, 158 - (8.200(1)). פרטים נוספים על המקורות הכספיים של עלייה ב' בתקופה זו, ראה: בראגינסקי, עמ' 161, 166-171; אבנרי, 82-83, 98-100].

13. דוד רמז: יליד רוסיה הלבנה (1886), עלה לארץ-ישראל ב-1923. ציר באספות הנבחרים

- הראשונה ועד הרביעית (1920-1948), חבר הוועד הלאומי מ-1920, בהנהלתו מ-1929, ומ-1944 ועד לכינוס מועצת המדינה הזמנית - יושב-ראש ההנהלה. ממנהיגי "אחרות העבודה" מאז ייסודה, 1919, ולאחר איחודה עם "הפועל הצעיר" - ממנהיגי מפא"י. נמנה עם מייסדי ההסתדרות, וכיהן כמוזכיר הכללי בשנים 1935-1945. נבחר בקונגרס הציוני העשירי (1937) לחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, ולאחר מבאי-הכוח של ההסתדרות הציונית במועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה. שר החינוך בממשלת ישראל, 1949-1951.
14. ראה הערה 9 לעיל. רמו ביקר בפולין בג'ובמבר 1938, והשתחף שם במליאה של מרכז "החלוץ", וכן בקונגרס למען ארץ-ישראל העובדת. [ראה: אופנהיים, ישראל, תנועת החלוץ כפולין 1939-1929, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1993 (להלן: אופנהיים), עמ' 501; זרבבל אל אידלסון, ורשה, 4.11.1938, ארכיון הקבה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 17 (העחק בפרוייקט ההעפלה, 102 - 8.45)]. זרבבל אל מזכירות הקיבוץ, ורשה 3.11.1938, שם, תיק 20 (העחק בפרוייקט ההעפלה, 8.81-57)
15. רק חלק מן המעפילים בהפלגות שאורגנו על-ידי הרוויזיוניסטים היו חברי בית"ר. באונייה ג'יפו א', לודגמא, שהפליגה מקונסטנצה בדצמבר 1938, היו 734 עולים, ורק כמחציתם ביח"רים מאוסטריה, רומניה ופולין, וגם 100 יהודים שהגיעו לנמל ישר ממחנה הריכוז דכאו, ואשר שוחררו בתנאי שיעלו מיד לאונייה. [חיים לזרליטאי, אף-על-פי - ספר עלייה ב', תל-אביב, מכוז ז'בוטינסקי, תשי"ט (להלן: לזרליטאי), עמ' 178]; באונייה "קטינא" (ינואר 1939), מתוך 778 העולים, היו כ-430 בית"רים, והיתר יהודים סחם, ביניהם אנשי "מכבי", "השומר הצעיר", "הנוער הציוני" ו"החלוץ". [שם, עמ' 169]. בהפלגתה השנייה של "ג'יפו" (שטבעה באפריל 1939, ומעפיליה ניצלו על-ידי "קטינא") היו 750 עולים, רובם יוצאי פולין, 270 מהם בית"רים מפולין, 34 בית"רים מרומניה, ואנשי אגודת ישראל מווינה [שם, עמ' 180; דליה עופר, דרך כיס, עלייה ב' בתקופת השואה, ירושלים, 1988 (להלן: עופר, דרך כיס), עמ' 474].
16. ראה הערה 35 להלן.
17. זאב אברמוביץ: יליד אוקראינה (1898), לאחר שגורש מאוניברסיטת אודיסה בשל פעילות פוליטית של סטודנטים, המשיך את לימודיו בכימיה באוניברסיטת בריסל. חבר פועלי ציון משנת 1921, ופעיל מאד בבריטל וברוסיה. עם הפילוג בפועלי ציון, הצטרף לפועלי ציון שמאל, והיה חבר הוועד המארגן. עלה ארצה, 1922, היה חבר מרכז פועלי ציון שמאל; חבר אספת הנבחרים הרביעית (1944-1948), וממלא-מקום בוועד הלאומי מ-1947. חבר מועצת עיריית תל-אביב; חבר מזכירות הברית העולמית של פועלי ציון שמאל, 1926-1928; חבר מזכירות מרכז פועלי ציון שמאל והתוגים המארכטיסטים, 1928-1939; חבר מועצת ההסתדרות וחבר המועצה והמרכז של מפ"ם, וחבר מערכת "על המשמר". פרסם מאמרים בעיתונות תנועת הפועלים בארץ וכן חוברות בענייני ארץ-ישראל ותנועת הפועלים, וטפרים בכללה.
18. יעקב חזן: יליד רוסיה הלבנה (1899), ממיסדי "השומר הצעיר" בפולין, עלה ארצה בשנת 1923, וב-1927 הצטרף לקיבוץ "משמר העמק". נחשב, לצד מאיר יערי, למנהיג המדיני והאידיאולוגי של "הקיבוץ הארצי השומר הצעיר" ואחר-כך של מפ"ם. היה חבר במוטדות הסתדרות העובדים הכללית, ציר באסיפת הנבחרים הרביעית (1944-1948), וממלא-מקום בוועד הלאומי מ-1947. חבר הקונגרסים הציוניים והוועד הפועל הציוני, ולאחר קום המדינה - חבר בשבעת הכנסות הראשונות.
19. שאלת המפתח לחלוקת המקומות בעלייה ב' קשורה בשאלת המפתח לחלוקת רישיונות העלייה בין רכיבי השונים של "החלוץ" בפולין - שאלה שעוררה טכסוכים רבים. מוקד הסכסוך היה בין ה"גוש הכללי", לבין תנועות הנוער. הראשון טען כי כוחו הייחסי בהכשרה עלה לעומת תנועות הנוער, ודרש לשנות את המפתח בהתאם. "השומר הצעיר" איים בפילוג אם תתקבל הצעת הגוש הכללי. אך למרות זאת, התקבלה בישיבת מרכז החלוץ בדצמבר 1936 (לאחר שנציגי "השומר הצעיר" עזבו את הישיבה) החלטה לפיה ישונה המפתח כך ש"השומר הצעיר" יקבל 18.6% וגורדוניה - 7.5%.
- תנועות הנוער פתחו במסע ציבורי נגד החלטות המרכז, מעל דפי העיתונות ובאמצעות

תזכירים לוועד הפועל של ההסתדרות. הגוש הכללי הגיב לפרסומים אלה בפרסום נתונים משלו אודות חלקם בהכשרה. לפי נתונים אלה עלה חלקו בהכשרה מ-67.6% ל-76.65% ואילו חלקו של "השומר הצעיר" ירד מ-23.4% ל-16.5% ושל "גורדוניה" מ-9.5% לפחות מ-7%. לכן הסכמת הגוש הכללי להעניק ל"שומר הצעיר" 18.6% ול"גורדוניה" 7.5% הוא, לטענתו, בכחינת מעשה חסר.

בהתקרב מועד העלייה נאלצו תנועות הנוער להכנע, מה עוד שהיה ברור להן כי אמנם חלה ירידה באחוז חבריהם בהכשרה, אם כי לא במידה שהגוש הכללי טען.

בינתיים, בוועדה לענייני "החלוץ" של ברית הקיבוצים התקבלה ביוני החלטה לפיה חלקה של כל תנועה בעלייה הוא לפי אחוז חבריה בהכשרה, אך יחד עם זאת רשאית כל תנועה להפריש 5% ממכסתה לחבריה ששהו לפחות שנה אחת בהכשרה, ואשר ממלאים תפקידי הדרכה וחינוך בתנועותיהם. ההנהגה הראשית של "השומר הצעיר" בפולין התנגדה להחלטה זו, שכן היא אמנם נתנה לתנועה חופש בחלוקת רישיונות העלייה שלה בין חברי ההכשרה ובין פעיליה, אך היא קבעה כי האחוז שתקבל התנועה בעלייה ייקבע על-פי חלקה בהכשרה, ולא על-פי חלקה ב"החלוץ" בכלל, וכמו-כן – יופרשו הסרטיפיקטים עבור הפעילים מתוך מכסה זו.

התנגדות הגולה אילצה את הנהגת "השומר הצעיר" בארץ לנסות לשנות את תנאי ההכשרה. אך הדין בנושא במועצת "החלוץ" העולמית ביולי 1937 נסתיים בלא כלום, בגלל עמדתה הנוקשה של הנהגת "השומר הצעיר" בפולין.

בשיחות בלחי פורמליות הציע י" רבינוביץ, שפעל מטעם "הקיבוץ המאוחד", הצעה לפיה יועלה חלקו של "השומר הצעיר" בעלייה ב-4%, כלומר ל-22%. לאחר דיונים ממושכים, בהשתתפות הגוש הכללי בפולין, הושג הסכם חדש: "השומר הצעיר" יקבל 22% מכלל הסרטיפיקטים ו"גורדוניה" 8.5% (לעומת 7.5%).

אך הרגיעה בעקבות ההסכם לא ארכה זמן רב. תנועות הנוער קבלו במיוחד על אי שיתופן בהכרעות בענייני ההעפלה, והביעו את חשדם, בינואר 1939, כי לוקחים מחבריהם יותר כסף מאשר מאחרים. חברי "השומר הצעיר" החליטו לעזוב את הוועדה המשותפת של ארגון ההעפלה ולשלוח את משה זילברטל לארץ לבידור העניינים במוסדות ההסתדרות. צעד זה הותיע כנראה את ראשי הגוש הכללי והם הסכימו לחזק את שיתופו של "השומר הצעיר" בהנהלת מפעל ההעפלה. [אופנהיים, עמ' 510-513]. כמו-כן, לנוכח הגידול במספר חברי "השומר הצעיר" בהכשרה באביב 1939, עד כדי היותם שליש מכלל ההכשרה של "החלוץ", הסכים הגוש הכללי, החל מאפריל 1939, להעלות חלקו של "השומר הצעיר" בעלייה מ-22% ל-25%. [שם, עמ' 517].

20. פולין הקונגרסאית: שטחה של פולין, שהיה נתון לשלטונה של רוסיה הצארית, וצורף אל פולין על-ידי קונגרס וינה, 1815.

21. במכתבו של פייבוש בנדורי אל יהודה בראגינסקי מדצמבר 1938 אנו מוצאים אישור לטענתו של חזן: "גליציה גם היא תובעת תוספת. אנו עומדים על 10% ויש לנו גם טענות ביחס לחומר הקודם." [פ. בנדורי אל שמעון (יהודה בראגינסקי), 8.12.1938, ארכיון הקבה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 17 (העתק בפרוייקט ההעפלה, 169 - 8.45)].

"החלוץ" בגליציה הרגיש מקופח לעומת "החלוץ" בפולין, באשר למספר חבריו בהעפלה. לטענתו, בעוד שמעת חידוש עלייה ב' עלו בדרך זו מפולין כ-1200 חלוצים, שותפו בה בתקופה זו רק 49 חלוצים מגליציה. לדבריהם, לא שותפו חלוצים מגליציה בהפלגות הראשונות, ורק לאחר מאבק הגיע האחוז שלהם בעלייה זו ל-10%. רק לאחר מאמצים גדולים הוצעו ל"החלוץ" בגליציה 16% בהעפלה – הסדר שנתקבל על-ידו כהסדר ארעי כדי "לכל הפחות להפחית במידת מה את הקיפוח", לדבריו. בסופו של דבר החליט הוועד הפועל כי מפתח עלייה ב' יהיה זהה למפתח העלייה הליגלית – 26%. [ראה: מכתב מאת הסתדרות החלוץ בפולין הקטנה ושלזיה – הוועד המרכזי, לבוב, מיום 26.4.1939, אל הוועד הפועל של ההסתדרות, חתום על-ידי מ. בויאר וח. וילנר, ארכיון העבודה, חט' iv 208, תיק 1682 (העתק בפרוייקט ההעפלה, 25.1(172)); מכתב מאיר יערי וברוך דבינוב, בשם מזכירות הקיבוץ הארצי, להנהגה העליונה של השומר הצעיר בוורשה, 17.5.1939, ארכיון השומר

הצעיר, גבעת חביבה, ה'3.3.27 ב' (העתק בפרוייקט ההעפלה, 95 - 14.105). "החלוץ" בפולין התרעם על החלטת הוועד הפועל של ההסתדרות, וטען כי ההסכם אודות הקצאת 16% בעלייה ב' לחלוצי גליציה, עליו הותנה במפורש כי הוא מוחלט, תואם את המציאות שם, וכי גם "החלוץ" בגליציה בעצמו לא דרש אחוזים גבוהים יותר, מתוך הכרה במציאות הקיימת, עד אשר קבל הוועד הפועל את החלטתו. [ראה: מכתב פ. בנדורי אל צבי [רחנשטיין] ואשר, מיום 25.5.1939, ארכיון הקב"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 27 (העתק בפרוייקט ההעפלה, 1 - 44.35)].

22. איחוד עולמי פועלי-ציון - (צ.ס.) התאחדות: מסגרת ארגונית עולמית שאיחרה את מפא"י ומפלגת האם בגולה, שאליהן היו מסונפות המפלגות הארץ-ישראליות שהקימו את מפא"י, כלומר, מפלגת "פועלי ציון" ("אחדות העבודה" בארץ-ישראל) ו"צעירי ציון - התאחדות" ("הפועל הצעיר" בארץ). "האיחוד" ריכז את פעולתו בארגון "החלוץ" והעלייה לארץ. [דוד בן-גוריון, זכרונות, כרך רביעי, 1937, תל-אביב, תשל"ד (להלן: בן-גוריון, זכרונות ד'), עמ' 515].

לפי הסכם שהושג בפברואר 1939 עם מרכז "החלוץ" בפולין היו צריכות להתארגן הפלגות מיוחדות של פועלי-ציון ופועלי-ציון שמאל ו"אנשי קלינבורם" (סיעת "על המשמר" - ציונים כלליים א' [אופנהיים, עמ' 471]), כשהתנאים הם: "אחריות כספית שלהם, סידורים שלנו, בקרת ופקות על בתירת החומר האנושי וסידורים כספיים - מצד אנשינו..." [פייבוש בנדורי אל אידלסון, ורשה, 17.2.1939, ארכיון הקב"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 19 (העתק בפרוייקט ההעפלה, 13 - 8.47)].

23. ציונים כלליים - מפלגה ציונית כללית, חסרת אידיאולוגיה מעמדית סוציאלית, שאיחדה אנשי מעמדות הביניים. הייתה מקורבת למרכז ולימין בציונות. התפלגה ב-1935 לסיעות א' ר ב', כשהפילוג היה סביב שאלת הייתס אל תנועת העבודה בארץ-ישראל וחלקו של המעמד הבינוני בבניין הארץ. ציונים כלליים ב' יצגו את בני המעמד הבינוני הגבוה שהתנגד לעליית מעמדין של מפלגות הפועלים. [בן-גוריון, זכרונות ד', עמ' 511].

בראגינסקי שותף לדעתו של חזן, ומציין כי "החלוץ הכלל-ציוני בפולין, ששותף במשלוחים אחרים, פנה לבסוף עורף ל"החלוץ" משום שחלקו קופת באותם משלוחים". [בראגינסקי, עמ' 141]. העלייה העצמאית שאורגנה על-ידם - זו האונייה "אסימי". [ראה הערה 8]. לגבי ההסכם שהושג אתם, ראה להלן, הערה 58.

24. אידיש: "יהודים של כל השנה", כלומר סתם יהודים, להבדיל מחברי "החלוץ".

25. ב-28.2.1939 בכנס יישובי, שנחכנס לקריאת הוועד-הלאומי, נתקבלה הכרזה האומרת: "הממשלה הבריטית זוממת תוכנית לחיסול המדיניות של הבית הלאומי ... הכינוס של שליחי הישוב בארץ מכריז ומחדיע: לא נכנע! ... עם גשת הממשלה לכיצועה, לא יהיה עוד שיתוף פעולה בינה לבין היישוב בארץ ... ואל עם ישראל בתפוצותיו יאמר: אל רפיץ! ... גייסו את מאמצי כחותיכם בכל תפוצותיכם והחלכו למערכה ולפעולות העפלה עד אשר המשימה תושם לאל ... היישוב! בשעת סכנה זו למולדת אתה קרוא להתאחד סביב נציגך ומוסדותיך ולעמוד הכן למילוי כל תפקיד, אשר שעת החירום תדרוש ממך ... זכור, כי רק בכוח אחדותנו ומשמעתנו תופר מזימת מתנגדינו ותקוות ישראל תהיה!" [לא נכנע!], בתוך: כנסת ישראל בארץ ישראל - הוועד הלאומי, ספר התעודות תרע"ח - תשי"ח, ירושלים, תשי"ט, עמ' 236]. ב-17.3.1939 פרסם הוועד הלאומי הכרזה נוספת, שכותרתה: "היישוב לא יכנע למדיניות הבגידה!" ההכרזה מוחה נגד כוונת בריטניה להגבלת העלייה במשך תמש השנים הבאות והפסקתה המוחלטת בתום תקופה זו, אם הערכים לא יסכימו להמשכה, קוראת ליישוב לעמוד הכן לקראת יום פקודה, וקובעת: "היישוב לא יכנע למדיניות הבגידה!" [שם, עמ' 237].

על הקריאה "לא נכנע" כתב ברל כצנלסון כי "מה איפוא, נעשה? איני יודע תשובה. אחרת מזו שפרצה מעומק לבו של היישוב: 'לא נכנע'... ייתכן שהקריאה הזאת מציינת שלב חדש בהיסטוריה הציונית. מעבר מציונות אבולוציוניסטית ורציונלית, זהירה ואיטית, לציונות הפועלת מתוך הקטסטרופה והחותרת להתגבר עליה במאמצים הירואיים ... מה יהיה הבטוי הנאמן ביותר של אי-כניעה? הווה אומר: עלייה. אנתנו פוסלים את זכותו של המחוקק - יהיה מי שיהיה - לגזור על שיבת בני ישראל לארצם. אנתנו פוסלים את זכותו של כל שלטון

- יהיה מי שיהיה - למנוע את אורחי הבית הלאומי להושיט (על חשבונם!) יד-הצלה לאחיהם המעונים הבאים אליהם. ועלינו להוכיח למעשה, כי שום גזירה על עלייתנו איננה קיימת בשבילנו. אנתנו נפיר אותה, כולנו, בריש גלי. העולם ילמד וכיר כי אנו עולים לא בתסדם של שלטונות, כ-אם בזכות, בזכות הקודמת לכל חוק בריטי, בזכות שהיא טבעית לנו, בזכות אשר אנו מוכנים לתת עליה את נפשנו... במלחמת-העלייה אינני מתכוון להפגנה מדינית, כ-אם קודם כל לשם עלייה ממש "... [ב' כצולסון, "מלחמת העלייה", אפריל 1939, בתוך: ספר המעפילים, בעריכת משה בסוק, ירושלים, תש"ז (להלן: ספר המעפילים), עמ' 196-198].

הקריאה "לא נכנע" הכתה גלים גם בקרב התנועות בגולה, שהפכו אותה לסיסמא ולסמל למאבק על העלייה. בטאון הצופים של הנוער הציוני בוורשה פרסם, לדוגמא, מאמר מערכת האומר, בין היתר: "...בימים קשים אלה יצלצלו נא באזנינו ובאזני דברינו, אשר התכנסו בלונרן, דברי גלוי-הרעת של היישוב וביניהם בהדגשה מיוחדת שתי מלים לא נכנע! (ההדגשה במקור, ח"מ)... [שכילים - עיתון הצופים של הנוער הציוני, גליון ג', שנה ב', ורשה, אדר-ניסן תרצ"ט].

26. ב"דבר" מיום 9.4.1939 (כ"ב בניסן תרצ"ט) התפרסמו שלושה מאמרים הקוראים להעפלה: "תל-אביב רואה את הכוח המלוכד של הפועל העברי בנתיבי ההעפלה ובמערכות ההגנה", מאמרו של ת. שורר: "עם מאה ותמישה מעפילים" ומאמר בשם "אניות קברים" התתום על-ידי "פליט".

27. משה ארם: יליד רוסיה (1896), חבר פועלי ציון ופעיל בה משנת 1917. עלה ארצה, 1924 ומאותה שנה (עד 1935) כיהן כתבר מועצת פועלי תל-אביב מטעם פועלי ציון שמאל. משנת 1926 - חבר מועצת עיריית תל-אביב. ציד באסיפת הנבחרים השלישית (1931-1944), והרביעית (1944-1948). שלית התנועה בארצות הברית, 1935-1937 וציר לקונגרס הציוני הכ"א, 1939. חבר במועצות ההסתדרות וחבר הוועד הפועל של ההסתדרות משנת 1940. חבר הוועד הפועל הציוני, מ-1946. חבר ההגנה. חבר הכנסת הראשונה מטעם מפ"ם, חבר ועדת הכנסת, חבר המזכירות והוועדה הפוליטית של מפ"ם, חבר משרד הבריית העולמית של פועלי ציון שמאל, השומר הצעיר ואתרות העבודה. פרסם מאמרים בעיתונות בעברית וביידיש, וכן ספרים ותזכרות בענייני ציונות וסוציאליזם.

28. ראה הערה 14.

29. על ההסכם, ראה הערה 22 לעיל.

30. פיבוש בנדורי: יליד אוקראינה (1900), פעיל בתנועת "דורור" בז'יטומיר, ובקייב. עם עקירתו לפולין, חבר פועלי ציון צ.ס. ותבר מרכז "החלוץ" בפולין. עלה ארצה, 1926, והצטרף לקיבוץ גבעת השלושה. חבר פעיל ב"אתרות העבודה". חבר מפא"י, ומ-1944 - סיעה ב'. עם הקמת מפ"ם - מזכירה הראשון. שלית ההסתדרות באירופה, בפעילות בתנועה התלוצית, 1932-1930. שליח בוורשה, ופעיל בריכוז "החלוץ" וארגון עלייה ב', 1938-1939. חבר הוועד הפועל של ההסתדרות, משנת 1946; מילא תפקידים שונים במסגרת ההסתדרות, ובשנת 1949 נבחר לחבר הוועדה המרכזת של הוועד הפועל. חבר מרכז מפ"ם והוועדה הפוליטית שלה. השתתף בקונגרסים ציוניים רבים. פרסם מאמרים בעיתונות תנועת העבודה.

31. טעות רפוס במקור. לגבי ההסכם, ראה הערה 22 לעיל.

32. על תחילת ארגון עלייה ב', ראה הערה 37 להלן.

33. זלמן רובשוב - שז"ר: נשיאה השלישי של מדינת ישראל (1963-1974). יליד רוסיה הלבנה (1889), חבר "פועלי ציון" מצעירותו. מייסד "החלוץ" בגרמניה. מראשי הברית העולמית פועלי ציון בראשית שנות ה-20. חבר הוועד הפועל הציוני משנת 1921, וציר לקונגרסים ציוניים רבים. עלה ארצה, 1924, והיה חבר מזכירות ההסתדרות. ציר באספת הנבחרים השנייה (1925-1931), והשלישית (1931-1944), וחבר הוועד הלאומי (1931-1944). חבר מערכת "דבר", מייסודו, ועורך ראשי, משנת 1944. חבר הכנסת הראשונה עד לתמישית. שר החינוך והתרבות, 1949-1950.

34. ראה הערות 3 ו-4.

35. תיאור המשטר שהונהג באוניות המעפילים שאורגנו על-ידי הרכיזיוניסטים כולל שיטת

הענישה על-ידי קשירת ה"עברייין" לתורן האונייה, תואם את עדייות על אוניות שונות - ביניהן "קטינא", "אגיא ג'וני" ו"אסתיר". [על האונייה "אסתיר" ראה: "מה התרחש באנית הפליטים "אסתיר"(?) - סיכום עדיותיהם של נוסעים באוניית המעפילים "אסתיר", ארכיון העבודה, תל-אביב, IV 3, 13 ב' (העתק בפרוייקט ההעפלה, 5 - (17) 25.4). המסמך חובר במקור בגרמנית, על-ידי התאחדות עולי גרמניה ועולי אוסטריה: "Die Vorgaenge auf dem Fluechtlingsschiff "Astir", שם, חט' IV 208, תיק 2065 (העתק בפרוייקט ההעפלה, 25.1(195); בנימין בן אברהם (ב' איינשטדט), "האמת על "אסתיר", ערות של אחד ממעפילי האונייה, שם, IV 3, 13 ב' (העתק בפרוייקט ההעפלה, 15 - (17) 25.4); לורד ליטאי, עמ' 217-218; על האונייה "קטינא" ראה: ערות אברהם גולדוסר, "האונייה אסימי", את"ה 12.19; ערות דב מגן, פרויקט ההעפלה, עדייות כללי 330ב'; יומן חפשי (רדקה נמרי), 22.3.1939, את"ה 14/342; על "אגיא ג'וני" ראה: תמר ארז, סיפור מסעה של האונייה "Aghia Zoni", פרויקט ההעפלה, עדייות כללי 229]. דבריו של רובשוב מתייחסים ככל הנראה ל"קטינא" ו"המפקד הסדיסטי" הוא מפקדה - ד"ר פאול מלטלנד. [ראה: יומן חפשי (רדקה נמרי), 22.3.1939, את"ה 14/342].

36. צבי רונשטיין (אבן-שושן): יליד רוסיה הלכנה (1898), חבר "צעירי ציון", חבר מרכז המפלגה של צ.ס., וממקימי "הברית העולמית של צ.ס. צעירי ציון", עלה ארצה, 1926, והצטרף לקבוצת מרחביה. חבר "אחדות העבודה", ועם איחודה עם "הפועל הצעיר" - חבר מפא"י. שליח הוועד הפועל של ההסתדרות לוורשה, 1930, ועורך בטאון "החלוץ" שם ("העתידי"), ומ-1932 - מזכיר ההסתדרות העולמית של "החלוץ". עם שובו ארצה, 1934, נתמנה למנהל מרכז העלייה של ההסתדרות. השתתף בקונגרסים ציוניים רבים. פרסם מאמרים וערך ספרים בעברית ובאידיש, וכן כתב ספר על תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל.

37. עלייה ב' התחדשה באפריל 1937 ביזמתו של משה גלילי (קריבושיין), צעיר ארצישראלי שהיה מקורב לחוגי הרביזיוניסטים. הוא בא בדברים עם כמה מעסקני מכבי בפאריס, ולאחר מכן עם מנהיגים מן הקבוצה האקטיבית של הרביזיוניסטים בווינה, ביניהם ד"ר וילי פול. בעזרתם ארגן את ספינתו הראשונה, ובה 15 בית"רים - תשעה מפולין והשאר מהונגריה, מרומניה ומליטא. להורדת המעפילים בחופי הארץ נעזר גלילי באנשי אצ"ל והתנועה הרביזיוניסטית בארץ. הוא זכה לתמיכה חמה במיוחד מערי ז'בוטינסקי, נציג בית"ר בארץ. גלילי ארגן, עד קיץ 1938, בשיתוף עם התנועה הרביזיוניסטית בווינה, שלוש הפלגות נוספות, שכונו הפלגות "אף-על-פי", ובהם בעיקר בית"רים מפולין ומאוסטריה. אמנם גלילי פרש מארגון עלייה ב', בעקבות חילוקי דעות שנתגלעו בינו לבין חברי התנועה הרביזיוניסטית, אך העלייה העצמאית של התנועה הרביזיוניסטית נמשכה. עד מאי 1940 אורגנו על-ידי שליחי הצ"ח, בית"ר ואצ"ל עוד 11 הפלגות, ושמונה הפלגות נוספות אורגנו על-ידי עסקני הצ"ח שהוצאו מן התנועה, בשיתוף עם סוכני נסיעות. [עופר, דרך כים, עמ' 23-25; אבנר, נספחים].

גישתה של התנועה הרביזיוניסטית לעלייה בלתי ליגאלית הייתה חיובית ביותר. התנועה ומנהיגיה ראו בעלייה זו הגשמה מעשית של השקפתם הציונית, ופעלו בהתאם להשקפה זו. [ראה עופר, דרך כים, עמ' 114-147]. לעומת זאת, חברי ההנהלה הציונית מכל הזרמים, לרבות נציגי תנועת העבודה, ובראשם בן-גוריון, יושב ראש הנהלת הסוכנות, התנגדו עד ראשית 1939 להעפלה. הם חששו שמא תמיכה בעלייה בלתי ליגאלית תניע את בדיטניה להפקיע את זכותה של הסוכנות היהודית לקבל סרטיפיקטים, והעלייה הליגאלית תפגע. בדיטניה עלולה אף לפרש תמיכה בעלייה זו כהזדהות התנועה הציונית בדרכי המאבק של הרביזיוניסטים, דבר שיפגע ביחסים אתה בכלל החתומים. כמרכן, בעלייה בלתי ליגאלית יעלו אנשים רבים שלא הוכשרו לתנאי הארץ ויקופח תלקם של החלוצים. מתנגדי ההעפלה גם כפרו ביעילותה, שכן לא ניתן להביא דרכה עולים רבים, ומספרם ירד ממכסת הסרטיפיקטים, אם יתפטרו. התנגדו לקו זה האקטיביסטים בתנועת העבודה, ביניהם ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, והנהגת הקיבוץ המאוחד, וכן ראשי ההגנה, ביניהם אליהו גלומב, שאול מאירוב וישראל גלילי. [אבנר, עמ' 16].

38. אנשי הקיבוץ המאוחד קיימו קשר רצוף עם "החלוץ" בפולין, והיו מודעים למצוקה בתנועה

שם בגלל העדר האפשרות להעלות את חבריה. מכסת הסרטיפיקטים שתולקו בקרב אלפי חברי "החלוץ" בפולין היה כטיפה בים, לעומת מספר המצפים בתור לעלייה. מה"שד"ר" של אוקטובר 1936 - מארס 1937 קיבלה התנועה החלוצית בפולין רק 200 סרטיפיקטים. [לוי אריה שרד, *החלוץ ותנועות הנוער בפולין 1917-1939*, תל-אביב: עם עובד (להלן: שרד), עמ' 552]. גם התחדשות ההעפלה הרביזיוניסטית בשנת 1937, עוררה את הקיבוץ המאוחד לפתוח גם הוא בעלייה ב' של חבריה בפולין. יהודה בראגינסקי גויס אז לחידוש ארגון עלייה ב' מפולין. בגלל היות הפעולה יוזמה פרטית של הקיבוץ המאוחד, היה עליו לארגן את הפעולה על כל היבטיה: מציאת מקורות כספיים, גיוס פעילים וגיוס תמיכה פוליטית וציבורית. בספרו מתאר בראגינסקי את פגישותיו עם ברל כצנלסון, שנתן ברכתו למפעל, עם משה שרת, שהתנגד לו בצורה נחרצת, עם אליהו גולומב, שהביע את תמיכתו, אך הדגיש שעקב מצב הביטחון אז בארץ לא יוכל מבחינה מעשית לעזור לעושים במלאכה. עניין עלייה ב' הועלה לדיון בוועד הפועל של ההסתדרות, על-ידי ישראל גלילי ואליהו גולומב. ההחלטה שנתקבלה בישיבה מייצגת את האמביוואלנטיות כלפי חידוש ההעפלה בקרב המשתתפים: אין מעכבים בעד האנשים לצאת ליוון, אך הללו יוצאים רק "כדי לבדוק את המצב", אך "בטרם יכנס המפעל לשלב מעשי, על הפעילים לקבל ממוסדות ההסתדרות אישור לפתיחת פעולה זו." בראגינסקי פרש החלטה זו כאור ירוק להתחלת ארגון עלייה ב'. הוא הצליח לגייס 300 לא"י למפעל, יצא ליוון יחד עם לוי שווארץ, ושם הצטרף אליהם זאב שינד. [בראגינסקי, עמ' 53-58; תיאור ראשית הפעולה ביוון, ארגון הספינה הראשונה, "פוסידרון", ועמדתם של ראשי ה"הגנה" וההסתדרות ערב הפלגתה, ראה שם, עמ' 58-79; ערות זאב שינד, את"ה 624/14; וכן אבנרי, עמ' 36-44; על עלייה ב' בתפישותיהם של מנהיגי היישוב בשנים 1937-1939, ראה: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה - העלייה הבלתי-ליגאלית בתפישותיהם של מנהיגי-היישוב בין הקונגרס הציוני העשרים לקונגרס העשרים ואחד", *ההעפלה (להלן: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה")*, עמ' 87-107].

באמצע נובמבר 1937, לאחר שנרמה היה כי הושגה ספינה, וכי אפשר להתחיל בפעולה הלכה למעשה, נשלח זאב שינד לארץ כדי לקבל אישור להבאת האונייה, ולגייס אנשים לליודי הספינה ולארגון הוודת המעפילים בחופי הארץ. הוא נפגש ותחילה עם ישראל גלילי וברל רפטור, מתומכי המפעל, ואחר-כך עם שאול מאירוב, שהביע תמיכתו בהמשך הפעולה. אך מעניינות במיוחד הן פגישותיו של שינד עם דוד בן-גוריון (בה השתתפו גם שאול מאירוב, ישראל גלילי ויהודה אידלסון (בר יהודה) ועם אליהו גולומב. הראשון הגיב בזעם משנתבור לו כי הפעולה כבר בעיצומה, בלא שהתקבל אישור עלייה ממוסדות ההסתדרות, אך מיד הוסיף: "בלילה, שהם יגיעו לחופי הארץ, תבואו ותעירו אותי משנתי ואני הולך ראשון לעזור לכם בהורדה! מאותו הרגע שיהודי מגיע לחוף הארץ - הוא בשבילי יהודי כשד כמו זה שהגיע בעלייה רגילה. זה שיצא - יצא, אולם להבא - לא! אתם רוצים בירור - בירור. נברר את זה ונחליט על זה. לא יעשו דברים כאלה בלי החלטה". גם אליהו גולומב אמר תחילה כי "ידיו לא יגעו בדבר הזה" וכי "אסור היה לעשות דבר ללא החלטה מהמוסדות", אולם בדיעבד - יעזור. [עדות זאב שינד, את"ה 14/625, וכן זאב שינד, "חבלי התחלה", בתוך: *ספר המעפילים*, עמ' 36-37]. יהודה אידלסון (בר יהודה), במכתב לאנצו סרני, שהסכים לסייע בגיוס כספים לעלייה ב', עשוה ימים ימים מאוחר יותר, מסכם את עמדותיהם של המנהיגים השונים: "לא נוכל להמציא לך מכתב לא מב"ג [בן-גוריון] ולא ממוסד מתאים. יש בינינו ויכות והם בעצם מתנגדים לפעולה זו; אין החלטת שום מוסד על איסור הפעולה, ולפי המסורת הקודמת, חוסר איסור מצד מוסד מוסמך, אומרת חופש פעולה, דשות לעשות, אולם האנשים אם כי כמובן לגמרי לא כולם, אומרים שדעתם שלילית ומכתב לא יתנו. ב.ג. [בן-גוריון] ואליהו [גולומב] ומשה [שרתוק] נגד. שאול [מאירוב], דב [הוז] וברל [כצנלסון] בעד. על כל פנים העבודה נעשית על אתריותה של פולין. החלטנו לעזור בכל ונקווה שהעבודה תסתדר, לפחות התחלטה. לפי זה עליך לקבוע את מעשיך." [מכתב יהודה אידלסון אל אנצו סרני, 25.11.1937, ארכיון הקיבוץ המאוחד, אפעל, חטיבה 2 חו"ל, מיכל 3, תיק 15, מצוטט אצל: יצחק אבנרי, "מרד העלייה" - תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-ליגאלית", *קתדרה* 44, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תמוז תשמ"ז - יוני 1987, עמ' 130-131]. שנה מאוחר

יותר, לאחר כיבוש צ'כוסלובקיה על-ידי גרמניה הנאצית, ליל הברוח בגרמניה והצעדים לקראת פרסום הספר הלבן, הצטרפו מתנגדי עלייה ב' למחייבות, ובראשם - דוד בן-גוריון, שקרא בכינוס היישובי של הוועד הלאומי, שהתכנס בירושלים ב-12.12.1938 "למלחמת תנופה למען עלייה המונית לארץ, עד כמה שאפשר מתוך הסכם יהודי-אנגלי; ואם אי-אפשר - גם בלעדי זה" (ההדגשה במקור - ח"מ). [דוד בן-גוריון, כמערכה, כך שני, מהדורה שניה, תל-אביב: מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תש"י, עמ' 90].

39. בשתי הפלגותיה של "פוטידון", בשתי הפלגותיה של "ארטמיסיה", ובשלושת הפלגותיה הראשונות של "אטראטור" עלו בעיקר חלוצים מפולין. אמנם הפלגתה השלישית של "אטראטור" הייתה מיועדת לחלוצים מגרמניה ומאוסטריה, אך משנכשל הנסיון להשיג עבורם אשרות מעבר דרך צרפת, הפליגה בה קבוצת חלוצים מפולין. רק בתחילת מרץ 1939 הפליגו 278 חלוצים מגרמניה ומאה חלוצים מאוסטריה באנית המעפילים "קולורדו", אשר לפי התוכנית הועברו לאחר שלושה ימים ל"אטראטור" ("אטראטור ד') והורדו בשלום בחופי הארץ. [אריה אבנר, עמ' 37 - 77 וכן נספח 1; בראגינסקי, עמ' 70 - 156; עופר, דרך כים, עמ' 474].

40. בחודש מרץ 1939 אורגנה בצ'כיה על-ידי "החלוץ" קבוצה בת 400 מעפילים, שאמורה הייתה לצאת לדרכה ב-15.3.1939. כאשר העולים היו כבר מרוכזים בבית "מכבי" בפראג, לקראת יציאתם, נתקבלה הידיעה על פלישת הנאצים. שליח "החלוץ", שמעון אנוך, הצליח לקבל רשות מקצין הגיסטאפו בפראג, והעולים עברו ברכבת מיוחדת את הגבול הצ'כוסלובקיה, והגיעו לעיירה ההונגרית דיאנקש, בגבול ההונגרי-יוגוסלביה. אך שם עוכבו העולים על-ידי היוגוסלביים, שמנעו מן הרכבת להכנס לתחומה, בטענה כי דרכניהם הציכיים של העולים אינם תקפים עוד, שכן מדינת צ'כוסלובקיה אינה קיימת יותר. הקבוצה עוכבה בתחנת הגבול במשך כשבועיים. במאמצייהם המשותפים של שליחי "החלוץ", ובראשם צבי יחיאלי, של אנשי הקהילה היהודית במקום, ובראשם שמעון שפיצר, ראש ועדי הקהילות ביוגוסלביה, ושל פינז גינזבורג, שליח "החלוץ" בברלין, שהפעילו את קשריהם ביוגוסלביה ובגרמניה, ושיחוד ראש הממשלה צוויטקוביץ, הותר לרכבת לעבור את הגבול, ולהכנס ליוגוסלביה. המעפילים הגיעו לנמל טושאק, והפליגו באונייה "קולורדו", שהמתניה להם שם. ב-15.4.1939 הועברו המעפילים לאונייה "אטראטור", וב-23.4.1939 הורדו בהצלחה בחופי הארץ. [אבנר, עמ' 81-85; בראגינסקי, עמ' 161-163].

41. בביקורו בפולין בינואר 1939 נפגש אליהו גולומב עם באי כוח "החלוץ-המזרחי", אשר התרעמו על כי "החלוץ" בפולין לא שיתף אותם בהעפלה עד כה. על הצעתו של גולומב לקיים שיתוף פעולה להבא, השיבו בשלילה, בנימוק שכבר נתקשרו עם גוף אחר הפעיל בעלייה ב'. [בראגינסקי, עמ' 140]. כוונתם הייתה בורחאי לנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני והציונים הכלליים, אשר בשיתוף אתם אורגנה האונייה "אסימי". [ראה הערה 8 לעיל, ולגבי ההסכם שהושג בסופו של דבר - ראה את דבריו של גולומב לסיכום הישיבה, והערה 58 שם].

42. סיכום מספר המעפילים עד למועד הישיבה, ראה בהערות 47 ו-48 להלן.

43. פרשת חיל - לא ברור למה הכוונה.

44. אנית המעפילים "אסטיה", שאורגנה על-ידי הרביוניסטים, הגיעה לחופי הארץ בליל ה-2.4.1939, כשעל סיפונה 710 מעפילים ו-19 אנשי צוות. האונייה כותרה על-ידי סירות משטרה בריטיות, שירו עליה במכונות ירייה. רב החובל הסגיר מיד את עצמו ואת האונייה לידי המשטרה. האונייה נגדרה לחיפה וגורשה ב-5.4.1939. רוב מעפילי "אסטיה" היו פליטים מארצות הריין, והיו בנייהם חמישים ילדים ומאה נשים, כמה מהן בהריון. PRO, FO, 371/24088 (העתקים בפורויקט ההעפלה, 89'96 - ו, 22 ב'); יומן חפשי (רודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342; לבר, 3.4.1939, 5.4.1939].

45. ראה הערה 37 לעיל.

46. מאיר יערי: יליד גליציה (1897), ממייסדי "השומר הצעיר" בגליציה, 1915, עלה ארצה בשנת 1920, וב-1929 התישב במרחביה. מיחמי "הקיבוץ הארצי", 1927, שליכר את כל קיבוצי "השומר הצעיר". ציר באספת הנבחרים השלישית (1931-1944), והרביעית (1944-1948),

- וממלא-מקום בוועד הלאומי (1944-1948). היה ממגזי היסודות האידיאולוגיים של "השומר הצעיר". נבחר בקונגרס הציוני העשרים (1937) לחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, ולאחר מבאיי-הכוח של ההסתדרות הציונית במועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה.
47. האוניות שאורגנו על-ידי "החלרן" שמעפיליהן הורדו בהצלחה הן: פוסיידון א' - 65 מעפילים (12.1.1938); ארטימיסיה א' - 128 מעפילים (25.4.1938); פוסיידון ב' - 65 מעפילים (23.5.1938); ארטימיסיה ב' - 157 מעפילים (23.7.1938); אטראטו א' - 300 מעפילים (30.11.1938); אטראטו ב' - 300 מעפילים (15.1.1939); אטראטו ג' - 300 מעפילים (20.2.1939); אטראטו ד' - 378 מעפילים (15.3.1939); אסימי - 470 מעפילים, מתוכם הורדו 140 ב-8.4.1939 (יתר המעפילים ירדו ב-16.6.1939, כלומד - לאחר ישיבה זו של הוועד הפועל). לסיכום - עד למועד הישיבה העלה "החלרן" 1833 מעפילים שהורדו בהצלחה בחופי הארץ. [אריה אבנרי, נספח 1].
48. האוניות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים ואשר מעפיליהן הורדו בחופי הארץ בהצלחה הן: אף-על-פי א' - 14 מעפילים (13.4.1937); אף-על-פי ב' - 54 מעפילים (אוקטובר 1937); אף-על-פי ג' - 86 מעפילים (מארס 1938); אף-על-פי ד' - 381 מעפילים (יוני 1938); דאגא א' - 140 מעפילים (5.10.1938); דאגא ב' - 550 מעפילים (דצמבר 1938); אלי - 550 מעפילים (דצמבר 1938); ג'יפו א' - 734 מעפילים (דצמבר 1938); דלפא - 222 מעפילים (דצמבר 1938); קאטינא - 778 מעפילים, מתוכם הורדו 244 ב-16.2.1939, והנותרים הורדו על-ידי חברי המוסד לעלייה ב' ב-14.4.1939. לסיכום - עד למועד הישיבה העלו הרביזיוניסטים 2975 מעפילים שהורדו בהצלחה בחופי הארץ. [שם, נספח 2].
49. האונייה "אסימי", שאורגנה בפולין על-ידי הנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפועל המזרחי. [ראה העודה 8 לעיל].
50. הכוונה לאונייה סאמר, שאורגנה על-ידי תברת הנסיעות "טוריסטן ליד" בדומניה והגיעה לחופי הארץ ב-22.3.1939, אך נתפסה על-ידי הבריטים, והוחזרה לקונסטנצה. [ראה העודה 7 לעיל, וכן אריה אבנרי, עמ' 114].
51. בנובמבר 1937 הביע גולומב התנגדות לפעולה העצמאית של "החלרן" ושל "הקיבוץ המאוחד", ולכל פעולה הגעשית ללא החלטת המוסדות. יחד עם זאת הוסיף כי יסייע לגיוס חברי "ההגנה" לצורך הורדת המעפילים אל החוף. [עדות זאב שינר, את"ה 14/625]. זאב שינר מציין בעדותו כי "בימים קשים אלה, כאשר הייתי נפגש בכל יום עם גויים שונים והייתי הולך לראות אוניות או לברוק אוהן, עבר את אתונה פעם א[ליהו] ג[ולומב], ואי אפשר להגיד שקבלתי עידוד רב להמשיך בחיפושים, כי הוא הביא אתו מהמבוכה אשר שררה בקבינטים של המוסדות ושל חלק [מן ה]חברים מההסתדרות". [שם]. יוסף בן-פורת מספר בעדותו כי בפגישת גולומב עם מפקדים ב"הגנה" בימי ועדת פיל, כלומר ב-1937, "הביע אליהו את דעתו כי אין ערך לעלייה ב' ולממדיה המצומצמים ולהוצאותיה המרובות, היות ובקרוב תזרום העלייה בדרך גלויה, בהיקף רחב ובהוצאות רגילות מתוך בחירת החומר האנושי". [מתוך עדותו של יוסף בן-פורת, את"ה 9.23]. אך בפברואר 1938, עם הגיעה של קבוצת המעפילים הראשונה, שאורגנה על-ידי בראגינסקי וחבריו, באנייה פוסיידון, שינה גולומב את דעתו ונרתם לפעילות עלייה ב'. [מכתב אידלסון אל תרשיש, 2.2.1938, ארכיון הקצה"מ, אפעל, תט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 16 (העתק בפרוייקט ההעפלה, 33-8.79)]. על התפתחות יחסו של גולומב לעלייה ב' - מהסתייגות לתמיכה ולפעילות, ראה: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה", עמ' 95-100, ועמ' 370-372, הערה 75.
52. הכוונה לסייע בהורדת המעפילים בתופי הארץ.
53. אמנם נכונים היו דבריו של אליהו גולומב כי פולין עוזרת בתגירת היהודים מתחומה, אך יש לציין כי עודה זו נבעה לא "מאהבת מרדכי" אלא ממדיניותה בשנים אלה. לאחר מותו של פילטודסקי (1935), ניצחה במאבק על היררשה בפולין הקבוצה שבראשה עמדו המרשל ריז-שמינגלי והנשיא מושצ'יצקי ועמה מתנה הליכוד הלאומי - האחו"ן - שאחת ממטרותיו הייתה סילוק יהודים רבים ככל האפשר מתחומי פולין, ושליטת הזכויות האזרחיות והפוליטיות מן הנותרים. [אופנהיים, עמ' 7, 19-20].
- המגמה הראשונה השתלבה במאמצייהם של מארגני עלייה ב' להוציא חלוצים מפולין דרך

איטליה. בשלהי 1938 ניהלה ממשלת פולין משא ומתן מסחרי עם ממשלת איטליה, בו הוכנס סעיף על חילופי תיירים, מתוך כוונה לאפשר הפלגת יהודים מנמלים איטלקיים. מרכז החלוצים הקים חברת תיירות פיקטיבית, שחתמה על הסכם עם מחלקת התיירות והתעמולה של ממשלת איטליה, על קיום סיורים מאורגנים של קבוצות תיירים, שיפליגו מנמלי איטליה לים התיכון. ואמנם על-פי הסכם זה הפליגה "אטראטו ב'" מאנקונה, בינואר 1939, ו"אטראטו ג'" מנפולי, בפברואר אותה שנה. [בראגינסקי, עמ' 141; אריה אבנרי, עמ' 58-60]. ממשלת פולין תמכה גם תמיכה כספית ב"החלוצים", שהגיעה עד לסכום של 3000 - 3500 ליש"ט. [אריה אבנרי, עמ' 55].

54. משנתברר כי אין סיכוי לקבל עבור יהודים יוצאי גרמניה אשרות מעבר נוספות דרך יוגוסלביה, לאחר הפלגת "אטראטו" ה', וביטול האשרות היוגוסלביות שהיו בידי מארגני עלייה ב' [ראה הערה 4 לעיל], החליטו פעילי ההעפלה להעביר את בסיס פעולתם לנמלי רומניה. יוסף ברפל, שנשלח לרומניה, הצליח לקשור קשרים טובים עם חוגי הממשלה, והובטח לו כי רומניה תתן רשות מעבר דרכה ליוצאי פולין וגרמניה, בתנאי שההפלגות יכללו 25% יהודים רומניים. אך משהגיע שעת הנפקת האשרות התברר כי ממשלת רומניה הייתה מוכנה לתת אשרות מעבר רק ליוצאי פולין, וסרבה לתתם ליוצאי גרמניה. [בראגינסקי, עמ' 172-178]. אך התפתחות זו ארעה לאחר מועד הישיבה, כך שגולומב לא יכול היה לדעת עליה.

55. דבריו של גולומב מתייחסים לסיוע שהגישה ה"הגנה" בהורדת מעפילי "אסימי" ב-9.4.39, ותפיסתה על-ידי הבריטים. לפרטים מלאים, ראה הערה 8 לעיל.

56. ראה הערה 8 לעיל, והערה 58 להלן.

57. בסתיו 1937, עם גבור הטרור הערבי, הגיב האצ"ל בגל של טרור נגרי, שלא הבחין בין אזרחים ערבים שלווים לבין טרוריסטים. ב"הגנה", שדגלה במדיניות של הבלגה, שעיקרה הייתה שיש לפגוע בכנופיות הערביות, אך יש להמנע מלפגוע בערבים באשר הם ערבים, גברו הקולות שקראו לרכא את האצ"ל בכוח, שכן פעולותיהם סיכנו את היישוב היהודי כולו. אליהו גולומב תבע מז'בוטינסקי לרסן את אנשי האצ"ל, ולפתוח בשיחות בין האצ"ל ל"הגנה" כדי למנוע מלחמת אחים. תחילה סרב ז'בוטינסקי להענות לדרישתו של גולומב, ולהכנס למשא ומתן עם ה"הגנה". אך בחדרש ביולי 1938 חלה הסלמה במצב: לאחר הוצאתו להורג של שלמה בן-יוסף, חבר אצ"ל שתקף עם שניים מחבריו אוטובוס ערבי, פתח האצ"ל בצעדי נגד אלימים, במהלכן רצח חבר אצ"ל בטעות יהודי שהיה לבוש כערבי. הרצח נתפס על-ידי עוברי אורה, שמסרוהו לידי ה"הגנה" - צער שגרר אחריו את חטיפתו של זכריה קיקיון, חבר "הגנה", והחזקתו כבן-ערוסה. בעקבות המתח שהשתרר אז, פנתה ההנהגה הרביזיוניסטית בארץ אל אליהו דובקין ומשה שרת בבקשה לפתוח בשיחות להסדרת היחסים בין האצ"ל ל"הגנה". מרכז ה"הגנה" הסכים להיכנס למשא ומתן עם האצ"ל, בתנאי שכל פעולות הטרור תפסקנה עם פתיחת הדיונים על ההסכם ב-28.8.1938.

בחדשים אוגוסט - ספטמבר 1938 התקיים משא ומתן בין אליהו גולומב לבין ראשי האצ"ל על שיתוף פעולה בין ה"הגנה" לאצ"ל. תנאי ההסכם, כפי שהסתמנו באמצע ספטמבר היו: האצ"ל יתחייב להמנע מכל פעולה שאינה בגדר הגנה מובהקת; על כל פעולת תגובה יוחלט בוועדת ארבעה, בה ייקבע יצוג שווה לאצ"ל ול"הגנה"; האצ"ל ישותף בכל מסגרות ההגנה הליגאליות וביחידות הצבאיות העתידות לקום; מוסדותיו העצמאיים של האצ"ל ימשיכו להתקיים, וכן היחידות האוטונומיות שלו; יהיה שוויון מלא בין האצ"ל ל"הגנה" בוועדה הפאריטטית, הפוסקת בשאלת פעולות תגובה. ההגנה על שכוונות או אזורים מסוימים בהם היה רוב לחברי האצ"ל, הופקדה כליל בידיו. ז'בוטינסקי אישר את ההסכם, אך בן-גוריון, שלא היה שותף לשיחות, התנגד לכל משא ומתן והסכם עם הרביזיוניסטים, כל עוד לא קיבלו הללו את המשמעת הפוליטית והמרות של ההסתדרות הציונית, וההסכם לא יצא לפועל. [ראה: יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך שני, חלק שני, מערכות, תשכ"ג, עמ' 1062-1066; מיכאל בר-זוהר, כן-גוריון, א', תל-אביב: עם עובד, תשל"ה 1975, עמ' 375-385].

58. הכוונה כאן להסכם שהושג עם הציונים הכלליים א' וב' ועם המזרחי, בזמן ש"אסימי" הייתה כבר בים. בישיבה שנערכה בתחילת אפריל 1939, בה השתתפו אליהו דובקין, אברהם שכטר

- (חבר מזכירות הקיבוץ המאוחד), ברל כצנלסון, ישראל גלילי, רב הח, פרנק ורוקח (מתומכי ההעפלה מקרב האגף האזרחי של היישוב), צבי רתנשטיין ודודקה נמרי, הוחלט על איחוד העבודה עם הציונים הכלליים א' רב', ועם המזרחי והוטל על אליהו גולומב ואליהו דובקין להיפגש איתם ולנהל אתם משא ומתן. [יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342; אריה אבנרי, עמ' 110]. גם שאול מאירוב תמך בחתימת הסכם הגון אתם, בתנאים מסוימים. [מכתב שאול מאירוב מיום 21.3.1939, את"ה 14/א'343]. דודקה נמרי מדווח ביומנו על ישיבה אתם, בה הוסכם כי תוקם ועדה משותפת, מורכבת משישה חברים: שלושה מאנשי המוסד, ושלושה נציגים של הציונים הכלליים א' וב' והמזרחי, ולוועדה זו תהיה הסמכות לבחירת האנשים, לקביעת הארצות, לביקורת הכספים ולערעורים. הוסכם כי הוועדה הטכנית תשאיר בעינה, וכי ה"הגנה" תסייע בהורדת מעפילי "אסימי", בתנאי שלא תעשה על-ידם שוב פעולה נפרדת בעתיד. [ראה: יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342].
59. בפגישה שהתקיימה בפריז בסוף אותו החודש, ביחמתו של שאול מאירוב (איש המפקדה הארצית. שהיה מזה כמה חודשים פעיל בארגון עלייה ב', בלונדון) ואשר בה השתתפו יהודה בראגינסקי, זאב שינד, צבי יחיאלי ויוסף ברפל, הוחלט "שהעבודה בכל אירופה היא מרוכזת. בראשה עומדת הנהלה בעלת זכות הכרעה ופיקוד. מושבה פאריס-לונדון." [מכתב מאת שאול מאירוב, 30.4.1939, את"ה 14/א'343]. ב-3.7.1939 הוציאה המפקדה הארצית הוראה לכל חברי ה"הגנה" לפיה "הועמד הארגון לשירות עלייה ב'", וכך הכירה באופן רשמי בהעפלה כזרע של ה"הגנה". [ראה: סת"ה, כרך שלישי, חלק ראשון, עמ' 79].
60. בשנים 1938-1939 היוו העולים הבלתי-ליגאליים משטחי הרייך באוניות של "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' רק 15% מן העולים, בעוד שבאוניות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים הגיע חלקם של פליטי הרייך ליותר מ-80%. [ראה: עופר, 777 כ"ס, עמ' 27].
- בהפלגות שאורגנו על-ידי הצ"ח, בית"ר ואצ"ל או על-ידי עסקנים המקורבים אליהם, הפליגו בתקופה שבין יוני 1938 לאפריל 1939 יותר מ-4000 מעפילים מאוסטריה ומצ'כוסלובקיה. [ראה: אבנרי, עמ' 203-218, 247-254; עופר, 777 כ"ס, עמ' 474-475]. אך הארועים באוניות "קאטינא" ו"אסתיר" [ראה הערה 35 לעיל] גרמו לכך כי ההעפלה הרביזיוניסטית הופסקה בתקופה זו, וחודשה רק ביולי 1939, עם הפלגת "פאריטה". [ראה: סת"ה, עמ' 1046-1048].
- "החלוץ" התחיל לכלול עולים מגרמניה ומאוסטריה בהפלגותיו רק החל מהפלגתה הרביעית של "אטראטור", במאוס 1939 [ראה הערה 39 לעיל], ועולים מצ'כוסלובקיה רק מהפלגתה החמישית, באפריל שנה זו. [ראה הערה 40 לעיל].